

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΑΡΡΑ

Η Άρτα μετά την Εξοδο του Μεσολογγίου (1826)

Αιχμάλωτοι, αγορές ανθρώπων
και δίκτυα εξαγοράς

Loeillot.

Jeune Grecque, sauvée de l'esclavage des Turcs.

N. 13.

Λίγα λόγια για την εργασία

Η μικρή αυτή εργασία γεννήθηκε από ένα ερώτημα τοπικής ιστορίας. Αναζητώντας μαρτυρίες για την Άρτα στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, συνάντησα επανειλημμένα αναφορές που συνέδεαν την πόλη με την τύχη ανθρώπων από το Αιτωλικό και το Μεσολόγγι κατά το 1826. Οι αναφορές ήταν σύντομες και διάσπαρτες, αλλά αρκετές για να δημιουργήσουν ένα ερώτημα: τι ακριβώς συνέβη τότε στην Άρτα;

Η έρευνα αποκάλυψε δύο διαφορετικές, αλλά χρονικά πολύ κοντινές ιστορίες. Τον Μάρτιο του 1826, μετά τη συνθηκολόγηση του Αιτωλικού, χιλιάδες κάτοικοί του μεταφέρθηκαν στην Άρτα με βάση τους όρους της παράδοσης. Λίγες εβδομάδες αργότερα, μετά την Έξοδο του Μεσολογγίου, στην ίδια πόλη έφθαναν άνδρες, γυναίκες και παιδιά που είχαν αιχμαλωτιστεί και πωλούνταν ως σκλάβοι ή μπορούσαν να απελευθερωθούν με την καταβολή λύτρων. Οι δύο αυτές μετακινήσεις πληθυσμού δεν πρέπει να συγχέονται· η διάκρισή τους αποτέλεσε ένα από τα βασικά ζητήματα της έρευνας.

Από αυτό το αρχικό ερώτημα η έρευνα άρχισε σταδιακά να διευρύνεται. Οι προξενικές αναφορές, η αλληλογραφία και ο ευρωπαϊκός Τύπος οδήγησαν από την Άρτα και την Πρέβεζα στην Κέρκυρα και από εκεί στα φιλελληνικά δίκτυα της Ευρώπης. Παράλληλα, πίσω από τους αριθμούς άρχισαν να εμφανίζονται συγκεκριμένα πρόσωπα: αιχμάλωτοι που αναζητούνταν από τις οικογένειές τους, άνθρωποι που μεσολαβούσαν για την εξαγορά τους και πρόσωπα με καταγωγή από την Άρτα και την περιοχή της που συμμετείχαν σε αυτή την προσπάθεια.

Η εργασία αυτή δεν φιλοδοξεί να αποτελέσει μια ακόμη αφήγηση της πολιορκίας και της Εξόδου του Μεσολογγίου. Σκοπός της είναι πολύ πιο περιορισμένος: να συγκεντρώσει και να εξετάσει τις μαρτυρίες που φωτίζουν μια ελάχιστη γνωστή αρτινή πτυχή των γεγονότων του 1826. Πολλά ερωτήματα παραμένουν ακόμη αναπάντητα — πού ακριβώς κρατούνταν οι αιχμάλωτοι, πού πραγματοποιούνταν οι πωλήσεις, πόσοι πέρασαν από την Άρτα και ποια ήταν η μετέπειτα τύχη τους. Για τον λόγο αυτό, όπου οι πηγές δεν επιτρέπουν ασφαλή συμπεράσματα, τα ερωτήματα παραμένουν ανοιχτά.

Η ολοκλήρωση της εργασίας αυτής συμπίπτει με τη συμπλήρωση διακοσίων χρόνων από την Έξοδο του Μεσολογγίου, το 1826. Η επέτειος αυτή προσφέρει μια ακόμη αφορμή να επιστρέψουμε στα γεγονότα όχι μόνο μέσα από τις μεγάλες αφηγήσεις της Επανάστασης, αλλά και μέσα από τις λιγότερο γνωστές διαδρομές ανθρώπων που ακολούθησαν την πτώση της πόλης. Μία από αυτές τις διαδρομές περνά, όπως δείχνουν οι πηγές, και από την Άρτα.

Ίσως αυτή να είναι και η μεγαλύτερη αξία μιας έρευνας τοπικής ιστορίας: όχι μόνο να προσθέτει όσα μπορούν να τεκμηριωθούν, αλλά και να κάνει ορατά όσα ακόμη περιμένουν να βρεθούν.

Αναστασία Καρρά

Εισαγωγή

Η πτώση του Μεσολογγίου και η Έξοδος της 10ης Απριλίου 1826 αποτελούν ένα από τα περισσότερα μελετημένα γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασης. Πολύ λιγότερο γνωστή, ωστόσο, παραμένει η τύχη των αιχμαλώτων που βρέθηκαν έξω από τα τείχη μετά την κατάρρευση της άμυνας, καθώς και οι διαδρομές που ακολούθησαν όσοι αιχμαλωτίστηκαν. Στο πλαίσιο αυτής της ιστορίας η Άρτα εμφανίζεται στις πηγές με έναν ρόλο που δεν έχει έως σήμερα αναδειχθεί ιδιαίτερα στην τοπική ιστοριογραφία.

Η παρουσία πληθυσμών από την πολιορκημένη περιοχή στην Άρτα είχε αρχίσει ήδη πριν από την Έξοδο. Μετά την πτώση του Ντολμά και τη συνθηκολόγηση του Αιτωλικού, τον Μάρτιο του 1826, περίπου 3.000–3.500 αμνηστευμένοι κάτοικοι μεταφέρθηκαν στην πόλη με βάση τους όρους της παράδοσης. Η περίπτωσή τους πρέπει να διακρίνεται σαφώς από εκείνη των Μεσολογγιτών που αιχμαλωτίστηκαν μετά την Έξοδο. Οι πρώτοι δεν μεταφέρθηκαν στην Άρτα για να πωληθούν ως σκλάβοι· αντίθετα, για τους δεύτερους οι πηγές καταγράφουν άφιξη στην Άρτα και την Πρέβεζα, κράτηση, δημόσια πώληση ως σκλάβων και δυνατότητα απελευθέρωσης με την καταβολή λύτρων.

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση αυτών των δύο διαδοχικών γεγονότων και, κυρίως, η ανασύνθεση της λιγότερο γνωστής ιστορίας των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου που οδηγήθηκαν στην Άρτα και την Πρέβεζα και των προσπαθειών που οργανώθηκαν για την εξαγορά τους. Η έρευνα ακολουθεί τις διαδρομές ανθρώπων, πληροφοριών και χρημάτων από τις δύο ηπειρωτικές πόλεις προς την Κέρκυρα και από εκεί προς τα ευρωπαϊκά φιλελληνικά δίκτυα.

Η τεκμηρίωση στηρίζεται σε διαφορετικές κατηγορίες πηγών: βρετανικές προξενικές αναφορές, αλληλογραφία προσώπων που συμμετείχαν στις προσπάθειες εξαγοράς, δημοσιευμένα έγγραφα των φιλελληνικών δικτύων, ευρωπαϊκό Τύπο του 1826, κοινοβουλευτικές συζητήσεις και μεταγενέστερες ιστορικές μελέτες. Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στις μαρτυρίες που βρίσκονται χρονικά κοντά στα γεγονότα και κατονομάζουν την Άρτα ή την Πρέβεζα, καθώς επιτρέπουν να απομονωθεί η τοπική διάσταση από τις γενικότερες αναφορές στην τύχη των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου.

Η αποσπασματικότητα των πηγών επιβάλλει, ωστόσο, συγκεκριμένα όρια. Δεν γνωρίζουμε ακόμη τον συνολικό αριθμό των αιχμαλώτων που πέρασαν από την Άρτα, τους χώρους στους οποίους κρατήθηκαν, το ακριβές σημείο ή τα σημεία όπου πραγματοποιούνταν οι πωλήσεις ούτε τα ονόματα των περισσότερων ανθρώπων που βρέθηκαν εκεί. Αντίστοιχα, η ύπαρξη δικτύων και προσώπων που συνδέονταν με την περιοχή δεν αρκεί από μόνη της για να αποδείξει τη συμμετοχή τους σε συγκεκριμένη εξαγορά. Για τον λόγο αυτό, στην παρούσα μελέτη γίνεται διάκριση ανάμεσα σε όσα τεκμηριώνονται άμεσα από τις πηγές, σε όσα μπορούν να διατυπωθούν ως εύλογες ερευνητικές υποθέσεις και σε όσα παραμένουν προς διερεύνηση.

Η μελέτη ξεκινά από τη συνθηκολόγηση του Αιτωλικού και τη μεταφορά των κατοίκων του στην Άρτα και ακολουθεί, μετά την Έξοδο, την παρουσία και την πώληση αιχμαλώτων στην Άρτα και την Πρέβεζα. Στη συνέχεια εξετάζονται τα δίκτυα εξαγοράς που οργανώθηκαν μέσω της

Κέρκυρας, με ιδιαίτερη αναφορά στον Κωνσταντίνο Γεροστάθη από το Κομπότι, στον Βιάρo Καποδίστρια, στον Jean-Gabriel Eynard και στα πρόσωπα που συνεργάστηκαν μαζί τους. Η έρευνα διευρύνεται στις παρεμβάσεις που εκδηλώθηκαν στη Βρετανία, τη Γαλλία, τη Ρωσία και σε άλλα ευρωπαϊκά κέντρα και καταλήγει σε συγκεκριμένες περιπτώσεις αιχμαλώτων, όπου τα σωζόμενα έγγραφα επιτρέπουν να περάσουμε από τους αριθμούς και τους οικονομικούς απολογισμούς στις ιστορίες ανθρώπων.

Μέσα από αυτή την προσέγγιση επιχειρείται να αναδειχθεί μια ελάχιστα γνωστή πτυχή της ιστορίας της Άρτας κατά την Ελληνική Επανάσταση και να ενταχθούν τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην πόλη το 1826 στο ευρύτερο δίκτυο ανθρώπων και ενεργειών που συνδέθηκε με την τύχη των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου.

Σκηνή σε σκλαβοπάζαρο της Οθωμανικής Ανατολής, 1824. Έργο του Georg Emanuel Opitz (1775–1841). Υδατογραφία, πένα και μελάνι. Η εικόνα δεν συνδέεται άμεσα με την Άρτα ή τους αιχμαλώτους του Μεσολογγίου, αλλά αποτελεί σύγχρονη εικονογραφική απόδοση σκλαβοπάζαρου της εποχής.

Πηγή: Georg Emanuel Opitz, *Auf dem Sklavenmarkt*, 1824, υδατογραφία, πένα και μελάνι, 39,5 × 34,5 εκ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Από το Αιτωλικό στην Άρτα: Η συνθηκολόγηση του Μαρτίου 1826 και η μεταφορά των κατοίκων

1.1. Η πτώση του Ντολμά και η συνθηκολόγηση του Αιτωλικού

Την άνοιξη του 1826 η Άρτα βρέθηκε στο επίκεντρο μιας σημαντικής μετακίνησης πληθυσμού, που συνδεόταν άμεσα με τα τελευταία γεγονότα της πολιορκίας του Μεσολογγίου. Πριν ακόμη από την Έξοδο, χιλιάδες κάτοικοι του Αιτωλικού οδηγήθηκαν στην πόλη μετά τη συνθηκολόγηση και την παράδοση της ιδιαίτερης πατρίδας τους.

Η πτώση του Ντολμά, στις 28 Φεβρουαρίου 1826, υπήρξε καθοριστική για την τύχη του Αιτωλικού. Η απώλεια της νησίδας και των υπερασπιστών της επιδείνωσε δραματικά τη θέση των κατοίκων. Η Μαρία Αγγέλη, αξιοποιώντας την τοπική ιστοριογραφία και τη μαρτυρία του Αιτωλικιώτη ιστοριογράφου Δημητρίου, αναφέρει ότι η έλλειψη μαχητών και πολεμοφοδίων, σε συνδυασμό με τον αποκλεισμό από ξηρά και θάλασσα, καθιστούσε εξαιρετικά δύσκολη τη συνέχιση της αντίστασης.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, οι πρόκριτοι του Αιτωλικού αποφάσισαν να ζητήσουν συνθηκολόγηση, επιδιώκοντας να προστατεύσουν τον πληθυσμό και ιδιαίτερα τα γυναικόπαιδα. Για τη διαπραγμάτευση με τον Κιουταχή και τον Ιμπραήμ ορίστηκαν ο Πάνος Γαλάνης και ο Τάτσης Μαγγίνας. Σύμφωνα με άλλη άποψη που παραθέτει η Αγγέλη, στις διαπραγματεύσεις συμμετείχε και ο ιερέας Νικόλαος Οικονόμου.

Ο Πάνος Γαλάνης, γνωστός ως Μεγαπάνος, δεν ήταν ένα τυχαίο πρόσωπο στη διαπραγμάτευση. Καταγόταν από τον Μαχαλά του Ξηρομέρου, τις σημερινές Φυτείες, και προερχόταν από εύπορη οικογένεια γαιοκτημόνων και κτηνοτρόφων. Γεννημένος περίπου το 1744, ήταν γιος του Λάλα Γαλάνη, γνωστού και ως Γαλάνη Φαταούλα, και αναδείχθηκε σε έναν από τους ισχυρότερους προκρίτους της περιοχής. Ο Αλή πασάς τον είχε διορίσει αγιάν βιλαετλή του Κάρλελι, με έδρα το Βραχώρι, θέση που τον έφερε σε άμεση επαφή με την οθωμανική διοίκηση και τους αξιωματούχους της. Αν και έγινε γνωστός με την προσωνυμία Μεγαπάνος, ο ίδιος υπέγραφε ως Πάνος Γαλάνης. Το προσωπικό του δεφτέρι, στο οποίο καταγράφονται οικονομικές συναλλαγές και δαπάνες για τη φιλοξενία και τη διέλευση Οθωμανών αξιωματούχων και στρατιωτικών, αποκαλύπτει όχι μόνο την οικονομική του επιφάνεια αλλά και τη θέση του μέσα στα διοικητικά και επικοινωνιακά δίκτυα της εποχής. Ο Γαλάνης θα μας απασχολήσει ξανά στη συνέχεια, καθώς η τύχη του συνδέθηκε τελικά και με την ίδια την Άρτα.

Η συνθηκολόγηση και παράδοση του Αιτωλικού καταγράφεται την 1η Μαρτίου 1826. Ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα μελέτη έχει η μαρτυρία του Σπυρίδωνος Τρικούπη, επειδή συνδέει ρητά τους όρους της παράδοσης με την Άρτα.

Σύμφωνα με την αφήγησή του, ο Ιμπραήμ υποσχέθηκε αρχικά την προστασία της ζωής και της τιμής των κατοίκων, με εξαίρεση ένα πρόσωπο, το οποίο δεν κατονόμασε. Τελικά συμφωνήθηκε

να μπορεί κάθε κάτοικος να διατηρήσει εκατό γρόσια και την πολυτιμότερη ενδυμασία του. Ο Τρικούπης προσθέτει ότι ο Κιουταχής επικύρωσε τους όρους, συναίνεσε στη μετάβαση των κατοίκων στην Άρτα και υποσχέθηκε να εξασφαλίσει τη διατροφή τους για έναν μήνα:

«Επεκύρωσε και ο Κιουταχής τους όρους τούτους συναινέσας να μεταβώσιν οι εν τω Ανατωλικώ εις Άρταν, και υποσχεθείς να τους θρέψη ένα μήνα».

Η διατύπωση έχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Η Άρτα δεν εμφανίζεται ως ένας τυχαίος προορισμός στον οποίο κατέφυγαν αργότερα οι κάτοικοι του Αιτωλικού. Η μετάβασή τους στην πόλη αποτελούσε μέρος των όρων που επικυρώθηκαν από τον Κιουταχή.

Γιατί όμως επιλέχθηκε η Άρτα;

Ο Τρικούπης αναφέρει ότι ο Κιουταχής «συναίνεσε» στη μετάβαση των κατοίκων, χωρίς να διευκρινίζει από ποιον προήλθε αρχικά η πρόταση. Το ερώτημα παραμένει επομένως ανοιχτό. Ορισμένα στοιχεία, ωστόσο, επιτρέπουν να εξεταστούν πιθανές εξηγήσεις.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά εδώ η παρουσία του Πάνου Γαλάνη–Μεγαπάνου ανάμεσα στους διαπραγματευτές. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η θέση που κατείχε και οι σχέσεις του με την οθωμανική διοίκηση τον είχαν εξοικειώσει με τα διοικητικά και επικοινωνιακά δίκτυα της εποχής. Το προσωπικό του δεφτέρι προσφέρει μάλιστα ορισμένα πιο συγκεκριμένα στοιχεία για τις επαφές αυτές.

Στις εγγραφές του καταγράφονται δαπάνες για τη φιλοξενία και τη διέλευση Οθωμανών αξιωματούχων και στρατιωτικών από το Βραχώρι προς την Ήπειρο. Μόνο κατά το διάστημα από τον Ιούλιο του 1820 έως τον Φεβρουάριο του 1821 οι σχετικές δαπάνες έφθασαν τα 271.149 γρόσια και αφορούσαν, μεταξύ άλλων, στρατεύματα και αξιωματούχους, όπως τον Μπαμπά πασά και τον Χασάν πασά. Στις ίδιες καταγραφές η Άρτα και τα Ιωάννινα εμφανίζονται ως προορισμοί αυτών των μετακινήσεων.

Οι πληροφορίες αυτές δείχνουν ότι ο Γαλάνης γνώριζε καλά τις διαδρομές που συνέδεαν το Βραχώρι και γενικότερα την Αιτωλοακαρνανία με την Ήπειρο και είχε άμεση εμπειρία των μετακινήσεων προσώπων της οθωμανικής διοίκησης προς την Άρτα και τα Ιωάννινα. Η παρουσία του ανάμεσα στους διαπραγματευτές επιτρέπει επομένως να εξεταστεί το ενδεχόμενο ότι η γνώση αυτών των διαδρομών και των τοπικών συνθηκών έπαιξε κάποιον ρόλο στην επιλογή της Άρτας, χωρίς αυτό να μπορεί προς το παρόν να αποδειχθεί.

Η μεταγενέστερη αναφορά του Βρετανού προξένου William Meyer, σύμφωνα με την οποία οι Αιτωλικιώτες στηρίχθηκαν κατά την παραμονή τους στην πόλη σε προσωπικές σχέσεις και στη βοήθεια κατοίκων της Άρτας, προσδίδει πρόσθετο ενδιαφέρον σε αυτή την πιθανότητα.

Ένας ακόμη παράγοντας που μπορεί να συνεκτιμηθεί είναι η δυνατότητα ανεφοδιασμού ενός τόσο μεγάλου αριθμού ανθρώπων. Η Άρτα βρισκόταν στο κέντρο μιας ιδιαίτερα εύφορης πεδιάδας, της οποίας την παραγωγικότητα επισημαίνουν περιηγητές των αρχών του 19ου αιώνα, καταγράφοντας καλλιέργειες σιτηρών, καλαμποκιού και ρυζιού, καθώς και εκτεταμένους βοσκοτόπους. Η μεταφορά χιλιάδων ανθρώπων και η προβλεπόμενη από τους όρους της

συνθηκολόγησης διατροφή τους δημιουργούσαν σημαντικές ανάγκες ανεφοδιασμού. Η παραγωγική δυνατότητα του κάμπου της Άρτας αποτελεί, επομένως, έναν ακόμη πρακτικό παράγοντα που αξίζει να συνεκτιμηθεί.

Το βέβαιο είναι ότι η επιλογή της Άρτας δεν έγινε μετά την αναχώρηση των κατοίκων από το Αιτωλικό. Είχε ήδη ενταχθεί στους όρους της συνθηκολόγησης. Λίγες εβδομάδες αργότερα, περίπου 3.500 άνθρωποι θα βρίσκονταν στην πόλη.

Το Μεσολόγγι το 1825. Η οικία όπου διέμενε ο Λόρδος Βύρων και η παραλιακή ζώνη της πόλης, λίγο πριν από την τελευταία πολιορκία και την Έξοδο. Σχέδιο Robert Seymour, χάραξη L. Clark, 1825.

Πηγή: William Parry, *The Last Days of Lord Byron*, London, Knight & Lacey, 1825.

1.2. Η μεταφορά των Αιτωλικιωτών στην Άρτα

Ο Σπυρίδων Τρικούπης υπολογίζει σε περίπου 3.000 τους κατοίκους που αποχώρησαν από το Αιτωλικό μετά τη συνθηκολόγηση. Μια αναλυτικότερη εικόνα της μεταφοράς τους στην Άρτα προσφέρει η αναφορά του Βρετανού προξένου William Meyer, με ημερομηνία 7 Ιουνίου 1826.

Ο William Thomas Meyer, συντάκτης της αναφοράς, ήταν ο Βρετανός Γενικός Πρόξενος στην περιοχή και αποτελεί μία από τις σημαντικότερες ξένες πηγές για την τύχη των αμάχων και των αιχμαλώτων μετά την πτώση του Αιτωλικού και του Μεσολογγίου. Η προξενική του δραστηριότητα κατά την περίοδο αυτή συνδέεται τόσο με την Πρέβεζα όσο και με την Άρτα, από όπου επίσης συνέτασσε επίσημες αναφορές. Η επισήμανση έχει σημασία, καθώς στις πηγές ο Meyer εμφανίζεται άλλοτε στην Πρέβεζα και άλλοτε στην Άρτα, χωρίς να πρόκειται για διαφορετικούς Βρετανούς προξένους. Οι αναφορές του έχουν ιδιαίτερη αξία για την παρούσα

έρευνα, καθώς προέρχονται από άνθρωπο που βρισκόταν στην περιοχή και κατέγραφε τα γεγονότα πολύ κοντά στον χρόνο κατά τον οποίο συνέβαιναν.

Η συγκεκριμένη αναφορά, που δημοσιεύθηκε από τον Theophilus C. Prousis, δεν περιορίζεται στην περιγραφή της παράδοσης. Παρακολουθεί την τύχη των κατοίκων κατά τους μήνες που ακολούθησαν και προσφέρει συγκεκριμένες πληροφορίες για τη μεταφορά και την παραμονή τους στην Άρτα.

Ο Meyer υπολογίζει τον πληθυσμό που περιλήφθηκε στην αμνηστία σε περίπου 3.600 ανθρώπους. Αναφέρει, ωστόσο, ότι περίπου 100 νεαρές γυναίκες και κορίτσια κρατήθηκαν, ενώ περίπου 30 άνδρες με επιρροή παρέμειναν προσωρινά στο στρατόπεδο των πολιορκητών. Ο αριθμός όσων έφθασαν στην Άρτα υπολογίζεται από τον πρόξενο σε περίπου 3.500.

Οι αριθμοί αυτοί είναι κατά προσέγγιση και δεν προέρχονται από ονομαστική απογραφή. Αυτό εξηγεί και τις μικρές αποκλίσεις μεταξύ των διαφορετικών μαρτυριών. Παρά τη διαφορά ανάμεσα στους περίπου 3.000 κατοίκους του Τρικούπη και στους περίπου 3.500 που αναφέρει ο Meyer ως μεταφερθέντες στην Άρτα, οι δύο πηγές συγκλίνουν στο ουσιώδες: η πόλη δέχθηκε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα έναν εξαιρετικά μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Ο Meyer τοποθετεί την άφιξή τους γύρω στις 20 Μαρτίου 1826.

Η μεταφορά πραγματοποιήθηκε με εντολή του Κιουταχή και με συνοδεία Αλβανών οπλαρχηγών, οι οποίοι, κατά τις πληροφορίες του προξένου, προστάτευσαν τους κατοίκους κατά τη διαδρομή. Η λεπτομέρεια αυτή συμπληρώνει ουσιαστικά την αφήγηση του Τρικούπη: η μετάβαση στην Άρτα δεν ήταν μόνο όρος της συνθηκολόγησης, αλλά οργανώθηκε και πραγματοποιήθηκε με συνοδεία.

Δεν γνωρίζουμε την ακριβή διαδρομή που ακολούθησαν οι κάτοικοι ούτε τους ενδιάμεσους σταθμούς της πορείας τους. Γνωρίζουμε, όμως, τον προορισμό, τον κατά προσέγγιση χρόνο άφιξης και το μέγεθος αυτής της μετακίνησης.

Για την Άρτα επρόκειτο για ένα γεγονός σημαντικής κλίμακας. Δεν έφθασαν στην πόλη μεμονωμένοι πρόσφυγες ή λίγες οικογένειες, αλλά χιλιάδες άνθρωποι, οι οποίοι έπρεπε να στεγαστούν, να τραφούν και να υποστηριχθούν, έστω προσωρινά. Το πώς αντιμετωπίστηκαν αυτές οι ανάγκες αποτελεί την επόμενη πλευρά της ιστορίας.

1.3. Η παραμονή στην Άρτα: Διατροφή, στέγαση και βοήθεια από τους κατοίκους

Η άφιξη περίπου 3.500 ανθρώπων στην Άρτα γεννά ένα εύλογο ερώτημα: πού εγκαταστάθηκαν και πώς αντιμετωπίστηκαν οι ανάγκες τους;

Η αναφορά του Meyer δεν κατονομάζει συγκεκριμένο χώρο συγκέντρωσης ή εγκατάστασης. Παραμένει επομένως άγνωστο αν αρχικά στεγάστηκαν σε δημόσια κτίρια, αν φιλοξενήθηκαν σε κατοικίες ή αν διασκορπίστηκαν εξαρχής σε διαφορετικές συνοικίες της πόλης. Η παρουσία, πάντως, ενός τόσο μεγάλου πληθυσμού θα πρέπει να δημιούργησε σημαντικές ανάγκες στέγασης και διατροφής.

Ο Τρικούπης αναφέρει ότι ο Κιουταχής υποσχέθηκε να συντηρεί τους κατοίκους για έναν μήνα. Ο Meyer, αντίθετα, γράφει ότι μετά την άφιξή τους στην Άρτα χορηγήθηκαν δωρεάν τρόφιμα για τις πρώτες δεκαπέντε ημέρες.

Οι δύο πληροφορίες δεν είναι κατ' ανάγκην αντιφατικές. Η πρώτη αφορά τη συμφωνία που συνόδευσε την παράδοση του Αιτωλικού, ενώ η δεύτερη φαίνεται να περιγράφει την πραγματική διάρκεια της δωρεάν διατροφής μετά τη μεταφορά στην Άρτα. Η διαφορά είναι, ωστόσο, αξιοσημείωτη και ίσως δείχνει ότι η αρχική υπόσχεση για συντήρηση ενός μήνα δεν τηρήθηκε στο σύνολό της. Ο τρόπος με τον οποίο οργανώθηκε η διανομή των τροφίμων παραμένει άγνωστος.

Μετά τη λήξη της δωρεάν διατροφής, οι Αιτωλικιώτες χρειάστηκε να στηριχθούν σε άλλους τρόπους επιβίωσης. Ο Meyer αναφέρει ότι εξασφάλισαν προσωρινή προστασία χάρη στις προσωπικές τους σχέσεις και στη βοήθεια που τους πρόσφεραν Τούρκοι, Έλληνες και άλλοι κάτοικοι.

Η πληροφορία αυτή φωτίζει μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πλευρά της κοινωνικής ιστορίας της Άρτας: την υποδοχή και την προσωρινή υποστήριξη ενός μεγάλου πληθυσμού από ανθρώπους της ίδιας της πόλης. Η αναφορά του Meyer σε «προσωπικές σχέσεις» υποδηλώνει ότι τουλάχιστον ορισμένοι από τους Αιτωλικιώτες δεν έφθασαν σε έναν εντελώς άγνωστο τόπο. Είναι εύλογο να υπήρχαν προγενέστεροι οικογενειακοί, εμπορικοί ή άλλοι δεσμοί ανάμεσα στο Αιτωλικό, το Ξηρόμερο και την Άρτα, οι οποίοι μπορούσαν τώρα να λειτουργήσουν ως δίκτυα υποστήριξης.

Η Άρτα δεν αποτέλεσε, για το σύνολο των μεταφερθέντων, οριστικό τόπο εγκατάστασης. Σύμφωνα με την αναφορά του Meyer, μετά την αρχική περίοδο παραμονής τους επιτράπηκε να μετακινηθούν ελεύθερα. Ορισμένοι κατέφυγαν στα Επτάνησα, αρκετοί βρίσκονταν στην Πρέβεζα τον Ιούνιο του 1826, ενώ άλλοι είχαν ήδη επιστρέψει στο Αιτωλικό και ασχολούνταν ξανά με την κηπουρική, την αλιεία και την παραγωγή αλατιού.

Η εικόνα που προκύπτει είναι εκείνη μιας σταδιακής διασποράς. Η Άρτα υπήρξε ο πρώτος συμφωνημένος προορισμός και τόπος προσωρινής εγκατάστασης, από τον οποίο οι κάτοικοι αναχώρησαν αργότερα προς διαφορετικές κατευθύνσεις.

Παραμένει ένα ακόμη ενδιαφέρον ερώτημα: έμειναν άραγε ορισμένες οικογένειες μόνιμα στην Άρτα; Μέχρι στιγμής δεν έχουν εντοπιστεί ονομαστικές μαρτυρίες που να επιτρέπουν την ταυτοποίησή τους. Η αναζήτηση τέτοιων περιπτώσεων θα είχε ιδιαίτερη σημασία για την τοπική ιστορία, καθώς θα μας επέτρεπε να περάσουμε από τη μαζική μετακίνηση των χιλιάδων ανθρώπων στις ιστορίες συγκεκριμένων οικογενειών και προσώπων.

*Σκλαβοπάζαρο στην Κωνσταντινούπολη. Νεαρή Ελληνίδα παρουσιάζεται προς πώληση σε Οθωμανό αξιωματούχο. Χαρακτικό του 1842 βασισμένο στον πίνακα *The Slave Market, Constantinople* (1838) του Sir William Allan. Πηγή: Library of Congress, Prints and Photographs Division, *The Slave Market, Constantinople, Edinburgh, 1842, LC-DIG-ppmsca-45664**

1.4. Η διαφορετική τύχη των κατοίκων: Οι αμνηστευμένοι, οι αιχμάλωτοι και η περίπτωση του Μεγαπάνου

Η αναφορά του Meyer επιβάλλει μια σημαντική διάκριση ως προς την τύχη των κατοίκων του Αιτωλικού. Οι περίπου 3.500 αμνηστευμένοι κάτοικοι που μεταφέρθηκαν στην Άρτα δεν πωλήθηκαν ως δούλοι. Η μεταφορά τους, όσο δύσκολη κι αν υπήρξε, δεν πρέπει επομένως να συγχέεται με όσα συνέβησαν λίγες εβδομάδες αργότερα στους αιχμαλώτους του Μεσολογγίου.

Δεν είχαν, ωστόσο, όλοι οι κάτοικοι του Αιτωλικού την ίδια τύχη. Ο Meyer αναφέρει ότι περίπου 100 νεαρές γυναίκες και κορίτσια κρατήθηκαν από τους πολιορκητές. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του, ορισμένες στάλθηκαν ως δώρα στην Κωνσταντινούπολη, ενώ άλλες προορίστηκαν για τα χαρέμια ανώτερων Οθωμανών αξιωματούχων.

Στο σημείο αυτό εμφανίζεται μια ενδιαφέρουσα διαφορά ανάμεσα στις πηγές. Ο Τρικούπης μνημονεύει την εξαίρεση ενός προσώπου από τους όρους της παράδοσης, ενώ ο Meyer κάνει λόγο για περίπου 100 γυναίκες και κορίτσια που κρατήθηκαν. Η Μαρία Αγγέλη εξετάζει ιδιαίτερα την περίπτωση της Τασούλας ή Παπαδιάς Κουρκουμέλη, την οποία συνδέει με το πρόσωπο που εξαιρέθηκε από τη συμφωνία. Η μεγάλη απόσταση ανάμεσα στις δύο μαρτυρίες αφήνει ανοιχτό

ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον ζήτημα σχετικά με την τύχη αυτών των γυναικών και κοριτσιών, τους τόπους στους οποίους οδηγήθηκαν και ενδεχόμενες μεταγενέστερες προσπάθειες απελευθέρωσής τους.

Ο Meyer αναφέρει επίσης ότι περίπου τριάντα άνδρες με επιρροή κρατήθηκαν προσωρινά στο στρατόπεδο των πολιορκητών, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί η επιρροή τους για την υποταγή άλλων οικισμών της περιοχής. Σύμφωνα με τον πρόξενο, οι άνδρες αυτοί απελευθερώθηκαν στη συνέχεια.

Η πληροφορία αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε συνδυασμό με την προσωπική τύχη του Πάνου Γαλάνη-Μεγαπάνου, τον οποίο συναντήσαμε ήδη ως έναν από τους διαπραγματευτές της παράδοσης του Αιτωλικού.

Η Μαρία Αγγέλη επισημαίνει ότι οι ιστοριογράφοι δεν συμφωνούν απόλυτα ως προς τις συνθήκες του θανάτου του. Παραθέτει, ωστόσο, μια ιδιαίτερα σημαντική μαρτυρία, η οποία προέρχεται από τον ίδιο του τον γιο. Σε αναφορά του προς την εξεταστική επιτροπή επί των Αγωνιστών και Αποζημιώσεων, ο γιος του Μεγαπάνου αναφέρεται στον πατέρα του ως:

«Ο αιχμαλωτισθείς εις την πτώσιν του Αιτωλικού και αποθανών εις Άρτα πατήρ μου...»

Η λιτή αυτή φράση αποτελεί ένα από τα πιο συγκεκριμένα στοιχεία που διαθέτουμε για την προσωπική τύχη του Μεγαπάνου μετά την παράδοση: αιχμαλωτίστηκε κατά την πτώση του Αιτωλικού και πέθανε στην Άρτα.

Η λέξη «αιχμαλωτισθείς» έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ο Meyer αναφέρει ότι η μεγάλη πλειονότητα των κατοίκων μεταφέρθηκε στην Άρτα υπό καθεστώς αμνηστίας. Ο Μεγαπάνος, όμως, δεν ήταν ένας οποιοσδήποτε κάτοικος. Ήταν ένας από τους διαπραγματευτές της παράδοσης και πρόσωπο με σημαντική κοινωνική και πολιτική επιρροή. Είναι επομένως εύλογο να εξεταστεί το ενδεχόμενο να ανήκε στους άνδρες που κρατήθηκαν χωριστά από τον υπόλοιπο πληθυσμό, αν και η απουσία ονομαστικού καταλόγου δεν επιτρέπει ασφαλή ταύτιση.

Οι ακριβείς συνθήκες του θανάτου του στην Άρτα παραμένουν άγνωστες. Η Αγγέλη θεωρεί πιθανό να συνδέθηκε με τις κακουχίες και τις δυσμενείς συνθήκες της κράτησής του, χωρίς να θεωρεί αποδεδειγμένη την εκτέλεσή του.

Για την ιστορία της Άρτας, πάντως, η μαρτυρία του γιου του έχει ξεχωριστή αξία. Ένα πρόσωπο που συναντήσαμε αρχικά στις διαπραγματεύσεις της συνθηκολόγησης του Αιτωλικού εμφανίζεται ξανά στο τέλος της διαδρομής του, αυτή τη φορά στην Άρτα, όπου και πέθανε.

Πρόσθετο τοπικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το επώνυμο Μεγαπάνος εξακολουθεί να απαντά στην Άρτα. Αυτό, από μόνο του, δεν αρκεί βέβαια για να θεμελιώσει γενεαλογική σχέση. Αποτελεί όμως ένα ενδιαφέρον νήμα για μελλοντική διερεύνηση μέσα από οικογενειακές παραδόσεις και αρχειακές μαρτυρίες, οι οποίες ίσως επιτρέψουν κάποτε να διαπιστωθεί αν υπάρχει σύνδεση με την οικογένεια του Πάνου Γαλάνη-Μεγαπάνου.

Με την περίπτωση αυτή ολοκληρώνεται η πρώτη παρουσία του Αιτωλικού στην ιστορία της Άρτας το 1826. Οι χιλιάδες αμνηστευμένοι κάτοικοί του είχαν φθάσει στην πόλη βάσει των όρων μιας συνθηκολόγησης. Λίγες εβδομάδες αργότερα, όμως, η Άρτα θα εμφανιστεί ξανά στις προξενικές αναφορές υπό εντελώς διαφορετικές συνθήκες: ως τόπος άφιξης και κράτησης αιχμαλώτων του Μεσολογγίου, των οποίων η απελευθέρωση εξαρτιόταν από την καταβολή λύτρων ή από την παρέμβαση τρίτων.

Αυτή είναι η δεύτερη, και πολύ διαφορετική, ιστορία.

Η Έξοδος και η πτώση του Μεσολογγίου, 10/22 Απριλίου 1826. Επιχρωματισμένη λιθογραφία του Johann Lorenz Rugendas, Άουγκσμπουργκ.

Πηγή:

Johann Lorenz Rugendas, Missolunghi's Fall, επιχρωματισμένη λιθογραφία, Augsburg, 19ος αι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Οι αιχμάλωτοι του Μεσολογγίου στην Άρτα και την Πρέβεζα μετά την Έξοδο του 1826

2.1. Η άφιξη των αιχμαλώτων στην Άρτα και την Πρέβεζα

Λίγες εβδομάδες μετά τη μεταφορά των κατοίκων του Αιτωλικού στην Άρτα, η πόλη συνδέθηκε με μια διαφορετική και πολύ πιο οδυνηρή συνέπεια της πολιορκίας του Μεσολογγίου. Μετά την Έξοδο της 10ης Απριλίου 1826, γυναίκες και παιδιά που είχαν αιχμαλωτιστεί μεταφέρθηκαν σε διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ανάμεσα στους τόπους όπου οδηγήθηκαν περιλαμβάνονταν η Άρτα και η Πρέβεζα.

Μία από τις σημαντικότερες μαρτυρίες για την παρουσία τους στις δύο πόλεις προέρχεται ξανά από τον Βρετανό πρόξενο William Meyer. Σε επιστολή της 11ης Μαΐου 1826 προς τον Joseph Rudsell, γραμματέα του Έπατου Αρμοστή των Ιονίων Νήσων στην Κέρκυρα, ο Meyer αναφέρει ότι αιχμάλωτοι από το Μεσολόγγι έφθαναν καθημερινά στην Πρέβεζα και την Άρτα:

«Numbers of the unfortunate Greek slaves from Missolonghi are arriving here [Prevesa] and at Arta daily.»

Δηλαδή: «Πολλοί από τους δυστυχείς Έλληνες σκλάβους του Μεσολογγίου φθάνουν καθημερινά εδώ [στην Πρέβεζα] και στην Άρτα».

Η αναφορά αυτή αποτελεί βασικό τεκμήριο για τη σύνδεση της Άρτας με την αιχμαλωσία και τη διακίνηση ανθρώπων μετά την Έξοδο. Ο Βρετανός πρόξενος δεν περιορίζεται σε μια γενική πληροφορία για την τύχη των Μεσολογγιτών, αλλά κατονομάζει την Άρτα ως έναν από τους τόπους όπου κατέφθαναν οι αιχμάλωτοι.

Η πληροφορία αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία αν συνδυαστεί με τη μεταγενέστερη επιστολή του Πετρίνη προς τον Ελβετό φιλέλληνα Jean-Gabriel Eynard, με ημερομηνία 21 Ιουλίου 1826. Ο Πετρίνης αναφέρεται σε ανθρώπους που εξακολουθούσαν να βρίσκονται στα δεσμά στην Άρτα και την Πρέβεζα:

«ceux subissant dans les fers à Arta et à Prévesa».

Δηλαδή: «όσοι εξακολουθούν να υποφέρουν αιχμάλωτοι στην Άρτα και την Πρέβεζα».

Η δεύτερη αυτή μαρτυρία συμπληρώνει χρονικά εκείνη του Meyer και μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη μέσα στους επόμενους μήνες. Τον Μάιο καταγράφονται καθημερινές αφίξεις αιχμαλώτων στις δύο πόλεις· τον Ιούλιο εξακολουθούν να μνημονεύονται άνθρωποι που βρίσκονταν εκεί στα δεσμά.

Η εικόνα που προκύπτει είναι επομένως σαφέστερη: η παρουσία αιχμαλώτων στην Άρτα και την Πρέβεζα καταγράφεται στις πηγές από τον Μάιο και εξακολουθεί να μαρτυρείται τουλάχιστον

έως τον Ιούλιο του 1826. Ο συνολικός αριθμός τους, η διάρκεια της κράτησης κάθε ομάδας και οι συγκεκριμένοι χώροι στους οποίους κρατούνταν παραμένουν άγνωστοι.

2.2. Η πώληση των αιχμαλώτων και η δυνατότητα εξαγοράς τους

Η επιστολή του Meyer της 11ης Μαΐου 1826 δεν περιορίζεται στην πληροφορία για την καθημερινή άφιξη αιχμαλώτων στην Άρτα και την Πρέβεζα. Ο Βρετανός πρόξενος περιγράφει και την τύχη εκείνων που δεν διέθεταν συγγενείς ή φίλους οι οποίοι θα μπορούσαν να τους βοηθήσουν να συγκεντρώσουν τα απαιτούμενα λύτρα:

«Those who have no relations or friends to assist them in collecting the ransom money demanded are publicly sold by auction.»

Δηλαδή: «Όσοι δεν έχουν συγγενείς ή φίλους να τους βοηθήσουν να συγκεντρώσουν τα απαιτούμενα λύτρα πωλούνται δημόσια σε δημοπρασία».

Η μαρτυρία αυτή αποκαλύπτει πόσο καθοριστική μπορούσε να είναι η ύπαρξη ενός προσωπικού ή οικογενειακού δικτύου για την τύχη των αιχμαλώτων. Όσοι είχαν συγγενείς ή φίλους πρόθυμους και ικανούς να συγκεντρώσουν τα απαιτούμενα χρήματα διέθεταν μια δυνατότητα εξαγοράς και απελευθέρωσης. Για όσους δεν είχαν τέτοια υποστήριξη, ο Meyer περιγράφει τη δημόσια πώληση σε δημοπρασία ως την επόμενη εξέλιξη της αιχμαλωσίας τους.

Η αναφορά του δεν προσδιορίζει τον ακριβή χώρο όπου πραγματοποιούνταν οι πωλήσεις ούτε διαχωρίζει τις δημοπρασίες της Άρτας από εκείνες της Πρέβεζας. Επομένως, τεκμηριώνει την πρακτική της δημόσιας πώλησης, όχι όμως συγκεκριμένο χώρο σκλαβοπάζαρου μέσα στην Άρτα.

Μια δεύτερη μαρτυρία, που κατονομάζει σαφέστερα την Άρτα και την Πρέβεζα ως τόπους πώλησης αιχμαλώτων, δημοσιεύθηκε στη γαλλόγλωσση εφημερίδα Mathieu Laensbergh στις 15 Ιουνίου 1826. Η εφημερίδα μετέφερε ανταπόκριση από την Κέρκυρα, με ημερομηνία 17 Μαΐου, σύμφωνα με την οποία γυναίκες και παιδιά που είχαν αιχμαλωτιστεί μετά την Έξοδο οδηγούνταν στις δύο πόλεις, όπου και πωλούνται:

«sont traînés à Arta et Prévésa, et y sont vendus comme des animaux.»

Δηλαδή: «Μεταφέρονται βίαια στην Άρτα και την Πρέβεζα και πωλούνται εκεί σαν ζώα».

Η πληροφορία αυτή συμπληρώνει ουσιαστικά τη μαρτυρία του Meyer. Ο Βρετανός πρόξενος καταγράφει την καθημερινή άφιξη αιχμαλώτων στην Άρτα και την Πρέβεζα και τη δημόσια πώληση όσων δεν μπορούσαν να συγκεντρώσουν λύτρα· η ανταπόκριση από την Κέρκυρα συνδέει ρητά και την ίδια την πώληση με τις δύο πόλεις. Ο συνδυασμός των δύο μαρτυριών τεκμηριώνει επομένως ότι την άνοιξη του 1826 η Άρτα αποτέλεσε όχι μόνο τόπο άφιξης και κράτησης αιχμαλώτων του Μεσολογγίου, αλλά και τόπο πώλησής τους.

Παραμένει άγνωστο πού ακριβώς κρατούνταν και πού πραγματοποιούνταν οι πωλήσεις στην Άρτα, αν υπήρχε ένας συγκεκριμένος χώρος συγκέντρωσης ή περισσότεροι, πόσοι αιχμάλωτοι πωλήθηκαν στην πόλη και ποια ήταν η μετέπειτα διαδρομή τους. Πρόκειται για ερωτήματα που οι μέχρι σήμερα γνωστές πηγές δεν επιτρέπουν να απαντηθούν.

Η δυνατότητα εξαγοράς, όμως, που καταγράφει ο Meyer ανοίγει μια άλλη πλευρά της ιστορίας. Αν η συγκέντρωση των απαιτούμενων χρημάτων μπορούσε να αποτρέψει την πώληση ή να οδηγήσει στην απελευθέρωση ενός αιχμαλώτου, τότε η τύχη αυτών των ανθρώπων μπορούσε να εξαρτηθεί από δίκτυα που εκτείνονταν πολύ πέρα από την Άρτα και την Πρέβεζα.

Ακριβώς τέτοια δίκτυα άρχισαν να κινητοποιούνται. Στην Κέρκυρα, πρόσωπα με επαφές στις απέναντι ηπειρωτικές ακτές ανέλαβαν να μεταφέρουν πληροφορίες, να συγκεντρώνουν χρήματα και να οργανώσουν εξαγορές. Από εκεί οι προσπάθειες θα συνδεθούν με ένα ευρύτερο φιλελληνικό δίκτυο, που έφθανε μέχρι την Ευρώπη.

The Aurut Bazaar, or Slave Market.
Το σκλαβοπάζαρο (Aurut Bazaar) της Κωνσταντινούπολης, 1836. Χαρακτικό από σχέδιο του Thomas Allom.

Πηγή:

Robert Walsh – Thomas Allom, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London–Paris, Fisher, Son & Co., 1836–1838.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Από την Κέρκυρα στην Άρτα και την Πρέβεζα: Τα δίκτυα εξαγοράς των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου

3.1. Από την είδηση της αιχμαλωσίας στην οργάνωση της βοήθειας

Η είδηση της πτώσης του Μεσολογγίου και της αιχμαλωσίας γυναικών και παιδιών διαδόθηκε γρήγορα στα Επτάνησα και, μέσω της αλληλογραφίας και του ευρωπαϊκού Τύπου, έφθασε στους φιλελληνικούς κύκλους της Ευρώπης. Οι πληροφορίες που έρχονταν από την απέναντι ηπειρωτική ακτή δεν περιέγραφαν μόνο την καταστροφή της πόλης, αλλά έθεταν ένα επείγον πρακτικό ζήτημα: την ανάγκη συγκέντρωσης χρημάτων για την εξαγορά όσων είχαν οδηγηθεί στην αιχμαλωσία.

Η γαλλόγλωσση εφημερίδα Mathieu Laensbergh, στο δημοσίευμα της 15ης Ιουνίου 1826 που εξέτάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, δεν περιοριζόταν στην πληροφορία για την πώληση γυναικών και παιδιών στην Άρτα και την Πρέβεζα. Η ανταπόκριση από την Κέρκυρα, με ημερομηνία 17 Μαΐου, περιλάμβανε και έκκληση για άμεση βοήθεια, επισημαίνοντας ότι η ενδεχόμενη μεταφορά των αιχμαλώτων στην Αίγυπτο θα καθιστούσε δυσκολότερη την εξαγορά τους.

Η προειδοποίηση αυτή αναδεικνύει τον επείγοντα χαρακτήρα της προσπάθειας. Όσο οι αιχμάλωτοι παρέμεναν στην Άρτα και την Πρέβεζα, μπορούσαν να αναζητηθούν μέσω των διαθέσιμων τοπικών, εμπορικών και προξενικών επαφών. Η μεταφορά τους σε πιο απομακρυσμένους τόπους θα δυσχέραινε τον εντοπισμό τους και θα περιόριζε τις δυνατότητες παρέμβασης. Η δημοσιοποίηση της τύχης τους είχε επομένως έναν πολύ συγκεκριμένο σκοπό: τη συγκέντρωση χρημάτων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την απελευθέρωσή τους.

Στη διαδικασία αυτή ιδιαίτερη θέση κατείχαν ο μητροπολίτης Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας και ο Ελβετός τραπεζίτης και φιλέλληνας Jean-Gabriel Eynard (Εϋνάρδος), οι οποίοι συνδέονταν με την ανταλλαγή πληροφοριών και την κινητοποίηση υπέρ των Ελλήνων.

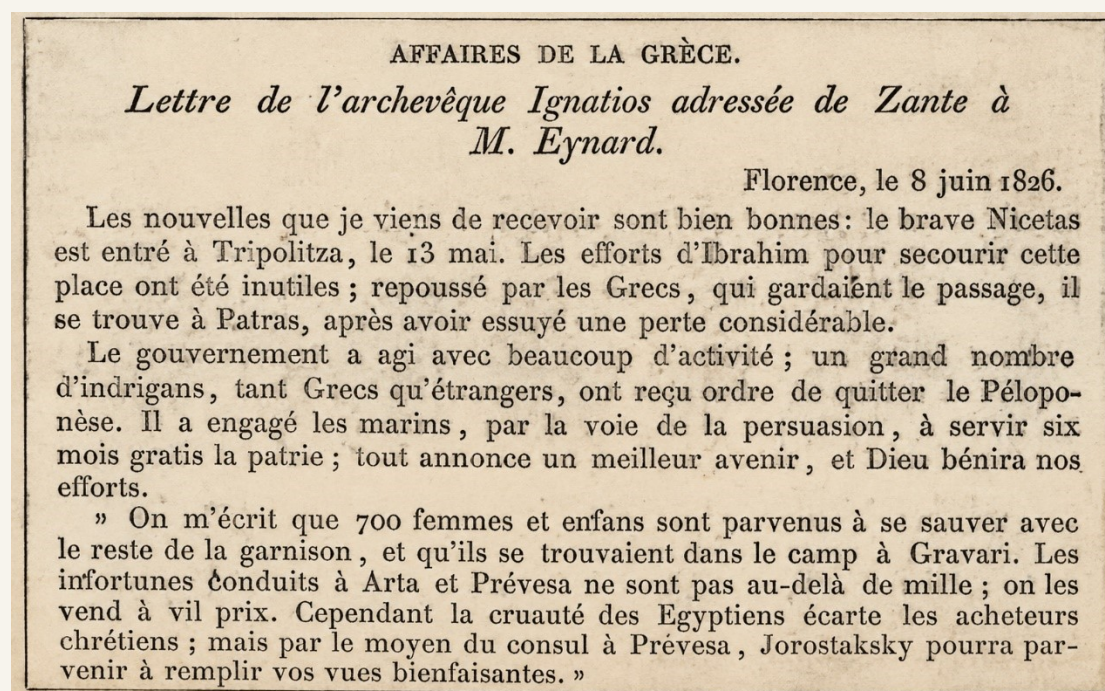
Ο Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας δεν ήταν άγνωστος στην περιοχή. Είχε διατελέσει μητροπολίτης Άρτης και Ναυπάκτου από το 1794 και είχε ζήσει επί σειρά ετών στην Άρτα, διατηρώντας δεσμούς με ανθρώπους της περιοχής και μετά την αναχώρησή του. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρουσία στο άμεσο περιβάλλον του του Αρτινού λογίου Δημητρίου Μόστρα, επί σειρά ετών γραμματέα και στενού συνεργάτη του, ο οποίος χειριζόταν σημαντικό μέρος της αλληλογραφίας του. Αδελφός του Δημητρίου ήταν ο Γεώργιος Μόστρας, ο οποίος βρισκόταν επίσης στην Κέρκυρα και εμφανίζεται, όπως θα δούμε, στις προσπάθειες που συνδέθηκαν με την τύχη των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου.

Οι δεσμοί αυτοί αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας. Δεν γνωρίζουμε αν συγκεκριμένες πληροφορίες για τους αιχμαλώτους της Άρτας έφθασαν στον Ιγνάτιο μέσω του Δημητρίου ή του Γεωργίου Μόστρα. Η παρουσία όμως δύο Αρτινών στο άμεσο δίκτυό του δείχνει

ότι υπήρχαν διάυλοι μέσω των οποίων πληροφορίες από την Άρτα και γενικότερα την Ήπειρο μπορούσαν να φθάσουν στην Κέρκυρα και από εκεί στους ευρωπαϊκούς φιλελληνικούς κύκλους.

Ο Εϋνάρδος, από την πλευρά του, διέθετε εκτεταμένο δίκτυο συνεργατών και διατηρούσε επαφές με τις ευρωπαϊκές φιλελληνικές επιτροπές. Η παρέμβασή του για τους αιχμαλώτους του Μεσολογγίου εντάχθηκε στη γενικότερη προσπάθεια ενίσχυσης των Ελλήνων, απέκτησε όμως ιδιαίτερο χαρακτήρα, καθώς αποσκοπούσε στην απελευθέρωση συγκεκριμένων ανθρώπων που είχαν συλληφθεί μετά την Έξοδο.

Κομβικό σημείο αυτής της προσπάθειας υπήρξε η Κέρκυρα. Η γεωγραφική της θέση από μόνη της δεν αρκεί για να εξηγήσει τον ρόλο της. Εκεί βρίσκονταν άνθρωποι που μπορούσαν να επικοινωνήσουν τόσο με τους φιλελληνικούς κύκλους της Ευρώπης όσο και με πρόσωπα στις απέναντι οθωμανικές ακτές. Τα χρήματα μπορούσαν να συγκεντρωθούν μακριά από την Ήπειρο· για να μετατραπούν όμως σε πραγματικές απελευθερώσεις, χρειαζόνταν άνθρωποι που γνώριζαν την περιοχή και διέθεταν τις κατάλληλες εμπορικές, προσωπικές ή προξενικές επαφές.

Η επιστολή του Αρχιεπισκόπου Ιγνατίου προς τον Jean-Gabriel Eynard, στην οποία αναφέρεται η μεταφορά αιχμαλώτων στην Άρτα και την Πρέβεζα και η πώλησή τους «σε πολύ χαμηλή τιμή».

Πηγή: Mathieu Laensbergh, 15 Ιουνίου 1826.

Η εξαγορά ενός αιχμαλώτου δεν ήταν επομένως απλώς ζήτημα συγκέντρωσης χρημάτων. Έπρεπε να εντοπιστεί ο άνθρωπος που κρατούνταν, να εξακριβωθεί πού βρισκόταν, να γίνει διαπραγμάτευση για τα λύτρα, να μεταφερθούν με ασφάλεια τα χρήματα και, τέλος, να εξασφαλιστεί η απομάκρυνσή του μετά την απελευθέρωση.

Η αλληλογραφία του 1826 μάς επιτρέπει να παρακολουθήσουμε αυτή τη μετάβαση από την έκκληση για βοήθεια στην πρακτική οργάνωση των εξαγορών. Και σε αυτό ακριβώς το σημείο εμφανίζεται ένα πρόσωπο με ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία της Άρτας: ο Κωνσταντίνος Γεροστάθης από το Κομπότι, ο εμπορικός του οίκος στην Κέρκυρα και, στη συνέχεια, ο Βιάρος Καποδίστριας.

3.2. Ο Κωνσταντίνος Γεροστάθης από το Κομπότι και ο εμπορικός του οίκος

Η συμμετοχή του Κωνσταντίνου Γεροστάθη στις προσπάθειες εξαγοράς των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την τοπική ιστορία της Άρτας. Δεν πρόκειται απλώς για ένα ακόμη πρόσωπο του φιλελληνικού δικτύου που δραστηριοποιήθηκε το 1826, αλλά για έναν άνθρωπο με καταγωγή από την περιοχή, του οποίου ο εμπορικός οίκος συνδέθηκε με την αποστολή χρημάτων για την απελευθέρωση αιχμαλώτων που κρατούνταν στην Άρτα και την Πρέβεζα.

Ο Κωνσταντίνος Γεροστάθης καταγόταν από το Κομπότι. Ήταν γιος του Ευσταθίου Γεροστάθη, δασκάλου και προκρίτου της περιοχής, και είχε εγκατασταθεί στην Κέρκυρα μετά τη δολοφονία του πατέρα του το 1807. Η μετέπειτα δραστηριότητά του στο νησί τον έφερε σε επαφή με πρόσωπα που συμμετείχαν στην υποστήριξη του ελληνικού Αγώνα και στις πρωτοβουλίες των ευρωπαϊκών φιλελληνικών κύκλων.

Η παρουσία του στην προσπάθεια εξαγοράς των αιχμαλώτων δεν συνάγεται απλώς από την καταγωγή ή τις γνωριμίες του. Τεκμηριώνεται από την αλληλογραφία του 1826, μέσα από την οποία μπορούμε να παρακολουθήσουμε διαδοχικά στάδια της συμμετοχής του ίδιου και του εμπορικού του οίκου στην οργάνωση των εξαγορών.

Η πρόταση του Ιγνατίου προς τον Εϋνάρδο

Ήδη σε επιστολή της 8ης Ιουνίου 1826 προς τον Εϋνάρδο, ο Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας αναφερόταν στη δυνατότητα αξιοποίησης του Γεροστάθη και των επαφών του με την Πρέβεζα για την πραγματοποίηση εξαγορών. Η πρόταση δείχνει ότι ο Γεροστάθης δεν εμφανίστηκε τυχαία στο δίκτυο που συγκροτήθηκε μετά την Έξοδο. Οι επαφές του με την απέναντι ηπειρωτική ακτή θεωρούνταν ήδη χρήσιμες για την πρακτική οργάνωση της προσπάθειας.

Η πληροφορία αποκτά μεγαλύτερη σημασία αν συνδυαστεί με τις μαρτυρίες που ήδη εξετάσαμε και οι οποίες κατονομάζουν την Άρτα και την Πρέβεζα ως τόπους κράτησης και πώλησης αιχμαλώτων. Οι δύο πόλεις είχαν πλέον ενταχθεί στον σχεδιασμό των ενεργειών απελευθέρωσης.

Η επιστολή του Πετρίνι και ο εμπορικός οίκος Γεροστάθη

Η επόμενη σημαντική μαρτυρία προέρχεται από την επιστολή του Πετρίνι προς τον Εϋνάρδο, της 25ης Ιουνίου 1826. Ο Tommaso Petrini ήταν έμπορος από το Λιβόρνο και συνεργάτης του Jean-Gabriel Eynard στις επιχειρήσεις φιλελληνικής βοήθειας προς την Ελλάδα. Το 1826 βρισκόταν στην Ελλάδα ως εντολοδόχος του Εϋνάρδου και συμμετείχε στην πρακτική οργάνωση της αποστολής χρημάτων και της βοήθειας προς τους Έλληνες. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους πέρασε από την Κέρκυρα, όπου συναντήθηκε με τον Βιάρo Καποδίστρια και ενημερώθηκε για τις

ενέργειες που βρίσκονταν ήδη σε εξέλιξη για την εξαγορά των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου. Η παρουσία του στο δίκτυο αυτό βοηθά να κατανοήσουμε και την άμεση πληροφόρηση που είχε για την κατάσταση των αιχμαλώτων στην Άρτα και την Πρέβεζα.

Ο Πετρίνι αναφέρει ότι έφθασε στην Κέρκυρα στις 24 Ιουνίου και ότι το ίδιο βράδυ συναντήθηκε με τον Βιάρo Καποδίστρια, ο οποίος του παρουσίασε το σχέδιο που επρόκειτο να ακολουθηθεί για τις εξαγορές.

Στην αποδελτίωση της επιστολής καταγράφεται η σύνδεση του Βιάρου με τον επικεφαλής του εμπορικού οίκου Γεροστάθη. Η πληροφορία είναι ουσιαστική, καθώς μεταφέρει την προσοχή από την ατομική συμμετοχή του Κωνσταντίνου Γεροστάθη στη λειτουργία του ίδιου του εμπορικού του οίκου ως μέρους ενός οργανωμένου δικτύου.

Ο Πετρίνι έκρινε ότι υπήρχαν σοβαρές προοπτικές επιτυχίας και παρέδωσε τα χρήματα που είχαν συγκεντρωθεί μέσω του Εϋνάρδου, μαζί με πρόσθετη πιστωτική επιστολή 20.000 φράγκων. Διακρίνονται έτσι δύο συμπληρωματικές πλευρές της επιχείρησης: από τη μία η συγκέντρωση και διάθεση χρημάτων από τον Εϋνάρδο και τους ευρωπαϊκούς φιλελληνικούς κύκλους και από την άλλη το δίκτυο στην Κέρκυρα, μέσω του οποίου τα χρήματα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για πραγματικές εξαγορές.

Τα χρήματα του Εϋνάρδου για τους αιχμαλώτους της Άρτας και της Πρέβεζας

Το σημαντικότερο τεκμήριο για την παρούσα μελέτη προέρχεται από επιστολή του Ανδρέα Μεταξά, πρώην Υπουργού του Πολέμου της επαναστατικής διοίκησης, προς τον Εϋνάρδο, τον Ιούλιο του 1826, η οποία περιλαμβάνεται στο φυλλάδιο Documents officiels sur les secours envoyés en Grèce par Monsieur Eynard, et sur l'état de la Grèce à la fin de Juillet 1826.

Στην επιστολή γίνεται αναφορά στα χρήματα που ο Εϋνάρδος είχε στείλει στον Γεροστάθη για την εξαγορά χριστιανών αιχμαλώτων:

«[...] l'argent que vous avez envoyé à Jerostathi pour la rançon des Chrétiens qui sont tombés esclaves et enfermés dans les prisons d'Arta et à Prévesa [...]»

«[...] τα χρήματα που στείλατε στον Γεροστάθη για την εξαγορά των Χριστιανών που είχαν περιέλθει σε κατάσταση δουλείας και κρατούνταν στις φυλακές της Άρτας και στην Πρέβεζα [...]».

Η μαρτυρία αυτή είναι καθοριστική για τη σύνδεση του Γεροστάθη με την Άρτα. Δεν αναφέρεται γενικά στη φιλελληνική του δραστηριότητα ούτε απλώς στη συνεργασία του εμπορικού του οίκου με τον Εϋνάρδο. Συνδέει συγκεκριμένα την αποστολή χρημάτων προς τον Γεροστάθη με έναν σαφώς προσδιορισμένο σκοπό: την εξαγορά αιχμαλώτων που βρίσκονταν στην Άρτα και την Πρέβεζα.

Έτσι μπορούμε να προχωρήσουμε πέρα από την εύλογη υπόθεση ότι η καταγωγή του από το Κομπότι και η γνώση της περιοχής θα μπορούσαν να διευκολύνουν την επικοινωνία του με την απέναντι ακτή. Διαθέτουμε πλέον άμεση μαρτυρία που συνδέει το όνομά του με την προσπάθεια

Η αναχώρηση του Γεροστάθη και η ανάληψη των υποθέσεων του από τον Βιάρo Καποδίστρια

Ένα ακόμη έγγραφο αποκαλύπτει με μεγαλύτερη σαφήνεια τη σχέση του Γεροστάθη με τον Βιάρo Καποδίστρια. Στις 27 Ιουνίου 1826, ο Βιάρος έγραφε από την Κέρκυρα στον αδελφό του Ιωάννη Καποδίστρια:

«Le départ de Monsieur Gerostathi pour Recoaro ne m'a pas permis de me refuser de prendre sur moi toute la besogne dont il était chargé pour les affaires de nos voisins.»

Δηλαδή:

«Η αναχώρηση του κυρίου Γεροστάθη για το Recoaro δεν μου επέτρεψε να αρνηθώ να αναλάβω όλη την εργασία με την οποία εκείνος ήταν επιφορτισμένος για τις υποθέσεις των γειτόνων μας».

Η διατύπωση είναι αποκαλυπτική. Ο Βιάρος δεν περιγράφει δύο πρόσωπα που δραστηριοποιούνταν απλώς παράλληλα. Δηλώνει ότι, μετά την αναχώρηση του Γεροστάθη, ανέλαβε την εργασία με την οποία εκείνος ήταν ήδη επιφορτισμένος. Πρόκειται επομένως για συνέχεια της ίδιας προσπάθειας και μας βοηθά να κατανοήσουμε γιατί ο Βιάρος εμφανίζεται στη συνέχεια ως το πρόσωπο που διαχειρίζεται τα χρήματα του Εϋνάρδου και συντάσσει τον οικονομικό απολογισμό των εξαγορών.

Η επιστολή αυτή φωτίζει αναδρομικά και τον ρόλο του Γεροστάθη. Πριν ακόμη ο Βιάρος αναλάβει τη διαχείριση των υποθέσεων, ο Κομποτιανός έμπορος είχε ήδη επιφορτιστεί με συγκεκριμένη εργασία σχετική με τις «υποθέσεις των γειτόνων».

Η μεταγενέστερη παρουσία του Γεροστάθη στο δίκτυο επικοινωνίας

Η αναχώρηση του Γεροστάθη για το Recoaro δεν σήμανε την οριστική απομάκρυνσή του από το δίκτυο. Σε επιστολή του Ιωάννη Καποδίστρια προς τον Βιάρo, από τη Γενεύη, στις 15 Οκτωβρίου 1826, περιλαμβάνεται η φράση:

«Je vous ai écrit au long par Gerostathi.»

Δηλαδή:

«Σου έγραψα εκτενώς μέσω του Γεροστάθη».

Η σύντομη αυτή αναφορά δείχνει ότι ο Γεροστάθης εξακολουθούσε να λειτουργεί ως σύνδεσμος στην επικοινωνία ανάμεσα στη Γενεύη και την Κέρκυρα.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η δημοσιευμένη είδηση της 6ης Οκτωβρίου 1826 στην εφημερίδα Mathieu Laensbergh, όπου ο Γεροστάθης αναφέρεται ως ανταποκριτής των φιλελληνικών επιτροπών του Παρισιού και του Βερολίνου. Η πληροφορία επιβεβαιώνει ότι η συμμετοχή του ήταν γνωστή και πέρα από τον στενό κύκλο της ιδιωτικής αλληλογραφίας.

Η εικόνα που προκύπτει από τα διαδοχικά αυτά τεκμήρια είναι αρκετά καθαρή. Ένας άνθρωπος με καταγωγή από το Κομπότι και οργανωμένη εμπορική δραστηριότητα στην Κέρκυρα βρέθηκε μέσα σε ένα δίκτυο που συνέδεε τους ευρωπαϊκούς φιλελληνικούς κύκλους με την απέναντι

οθωμανική ακτή. Οι επαφές του θεωρήθηκαν κατάλληλες για τις εξαγορές, χρήματα του Εϋνάρδου διοχετεύθηκαν προς αυτόν για αιχμαλώτους που κρατούνταν στην Άρτα και την Πρέβεζα και, όταν αναχώρησε, η εργασία που είχε αναλάβει πέρασε στον Βιάρo Καποδίστρια.

Η αλληλουχία αυτή μας επιτρέπει να δούμε τον Κωνσταντίνο Γεροστάθη όχι απλώς ως έναν ακόμη κρίκο του φιλελληνικού δικτύου, αλλά ως έναν από τους ανθρώπους μέσω των οποίων η ευρωπαϊκή οικονομική βοήθεια μπορούσε να φθάσει μέχρι τους αιχμαλώτους της Άρτας και της Πρέβεζας.

Βιάρoς Καποδίστριας (1774–1842), νομικός, πολιτικός και μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Ελαιογραφία αγνώστου καλλιτέχνη.

Πηγή: Δημόσια Βιβλιοθήκη Κέρκυρας. Μουσείο Καποδίστρια

3.3. Ο Βιάρος Καποδίστριας και ο απολογισμός των εξαγορών

Η αλληλογραφία του Βιάρου Καποδίστρια επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της προσπάθειας από την αρχική οργάνωση έως τα πρώτα καταγεγραμμένα αποτελέσματά της.

Στην επιστολή της 27ης Ιουνίου 1826 προς τον αδελφό του Ιωάννη Καποδίστρια, στην οποία αναφέρεται και στην ανάληψη των υποθέσεων του Γεροστάθη, ο Βιάρος γράφει ότι ο Εϋνάρδος είχε θέσει στη διάθεσή του 13.000 κολονάτα για την εξαγορά αιχμαλώτων:

«Eynard a mis à ma disposition 13000 collonati pour le rachat d'esclaves».

«Ο Εϋνάρδος έθεσε στη διάθεσή μου 13.000 κολονάτα για την εξαγορά σκλάβων».

Η επιστολή περιλαμβάνει και μια σημαντική πληροφορία για τον τρόπο με τον οποίο σχεδίαζε να ενεργήσει ο Βιάρος. Σκόπευε να αξιοποιήσει τις γνωριμίες του με τον μπέη του Δελβίνου και της Αυλώνας, προκειμένου να διευκολύνει τις εξαγορές. Η επιχείρηση, επομένως, δεν στηριζόταν μόνο στη συγκέντρωση χρημάτων, αλλά και σε ένα δίκτυο προσωπικών επαφών με ανθρώπους που μπορούσαν να επηρεάσουν την τύχη των αιχμαλώτων.

Τις επόμενες ημέρες η προσπάθεια άρχισε να παίρνει πιο συγκεκριμένη μορφή. Την 1η Ιουλίου ο Βιάρος ενημέρωνε τον Εϋνάρδο ότι είχε αναθέσει στον Δαμασκηνό, πρόσωπο που είχε πρόσβαση στις οθωμανικές αρχές ως προμηθευτής τους, να μεσολαβήσει στις εξαγορές. Η επιλογή αυτή δείχνει πόσο αναγκαία ήταν η παρουσία τοπικών μεσαζόντων, ικανών να κινηθούν μέσα στο οθωμανικό διοικητικό και εμπορικό περιβάλλον.

Τρεις μήνες αργότερα, στις 30 Σεπτεμβρίου 1826, ο Βιάρος απέστειλε από την Κέρκυρα στον Εϋνάρδο αναλυτικό απολογισμό. Οι εξαγορές για τις οποίες είχαν καταβληθεί λύτρα αφορούσαν 149 πρόσωπα, ενώ ο συνολικός αριθμός των απελευθερωμένων ανερχόταν σε 177:

«Les rachats payés ne sont que 149, mais les personnes délivrées sont 177 ainsi que vous le verrez dans la liste sub No 3».

«Οι εξαγορές που πληρώθηκαν είναι μόνο 149, αλλά τα πρόσωπα που απελευθερώθηκαν είναι 177, όπως θα δείτε στον κατάλογο υπ' αριθ. 3».

Η διαφορά των 28 προσώπων αφορούσε ανθρώπους που είχαν απελευθερωθεί χωρίς την καταβολή ιδιαίτερων λύτρων· σύμφωνα με τον Βιάρο, είχαν διαφύγει ή αποσπαστεί από εκείνους που τους κρατούσαν. Τις πρόσθετες αυτές απελευθερώσεις απέδιδε στη συνδρομή των διοικητών της Πρέβεζας και της Άρτας, αναφέροντας παράλληλα τη διάθεση 825 κολονάτων ως δώρου για την εξασφάλιση της εύνοιας και της προστασίας τους:

«Ces actes d'humanité sont dûs aux Commandants de Prevesa et d'Arta et à 825 Collonats, cadeau nécessaire pour gagner les bonnes grâces et la protection de leurs Seigneureries.»

«Αυτές οι πράξεις ανθρωπιάς οφείλονται στους διοικητές της Πρέβεζας και της Άρτας και σε 825 κολονάτα, δώρο αναγκαίο για να εξασφαλιστούν η εύνοια και η προστασία των εξοχότητων τους».

Η διάθεση χρημάτων δεν εξασφάλιζε από μόνη της την πρόσβαση στους αιχμαλώτους ή τη δυνατότητα απομάκρυνσής τους από την περιοχή. Η εξαγορά μπορούσε να απαιτεί συνεννοήσεις με τις τοπικές οθωμανικές αρχές, καθώς και τη μεσολάβηση προσώπων που διέθεταν τις κατάλληλες επαφές.

(Extrait de l'*Ami de la loi*.)

— On écrit de Prévésa, en date des 26 et 29 du mois dernier, que Veli-bey, gouverneur de l'Arta, a fait desarmer tous les Grecs des montagnes de cette province, laissant seulement les armes aux deux petites troupes des capitaines Gogo et Cutlidia, destinées à maintenir la tranquillité intérieure: Ce même Veli bey venait de recevoir des lettres de son frère, datées d'Al-lithres, et qui annoncent qu'une mortalité considérable règne dans les troupes du seraskier, depuis le combat qui a eu lieu pour occuper la ville.

Il venait d'arriver de l'Arta deux tartares expédiés de Constantinople avec des firmans dont l'un défend à tout musulman de porter ni or ni argent sur ses armes, poches et vêtements.

Depuis six semaines il est arrivé ici environ 150 femmes et enfans rachetés de l'esclavage des Turcs, partie par les habitans de Prévésa et le plus grand nombre par les soins d'un négociant de Corfou, nommé Jérostathi, correspondant des comités philhelléniques de Paris et de Berlin. Ces esclaves ont coûté de 300 à 5 000 piastres turques par tête. Lorsque ces infortunés sont devenus trop nombreux au lazaret, on a formé ici, sous les auspices du gouvernement ionien, un comité pour pourvoir à leur subsistance et autres besoins pressans. Ce comité est composé du comte Viaro-d'Istria, remplaçant M. Jérostathi pendant l'absence de celui-ci, et de MM. Tull, chef des douanes, Winoch et Pétridès, imprimeur éditeur de la *Gazette ionienne*. Ils ont déjà fait racheter quelques autres familles. Les chanoines des diverses églises ont fait des quêtes à domicile.

Le jeune Merizza, qui a été conduit esclave en Morée, après la mort de son père, tué au siège de Missolonghi, se trouve à Modon chez un officier européen, qu'on nomme le bin-bachi *Vives*, qui demande 5,000 piastres pour sa rançon.

PAYS - BAS

Είδση από την Πρέβεζα για την εξαγορά περίπου 150 γυναικών και παιδιών από την αιχμαλωσία και τη δράση του Κωνσταντίνου Γεροστάθη. Αναφέρεται επίσης η επιτροπή που συγκροτήθηκε υπό την αιγίδα της Ιονίου Κυβερνήσεως για τη φροντίδα και την εξαγορά αιχμαλώτων.

Πηγή: Gazette de Liège, αρ. 236, 6 Οκτωβρίου 1826, σ. 2 (απόσπασμα από L'Ami de la Loi).

Η μαρτυρία αυτή φωτίζει μια πλευρά των εξαγορών που δεν διακρίνεται στις γενικές περιγραφές της αιχμαλωσίας. Η ύπαρξη χρημάτων δεν αρκούσε από μόνη της για την απελευθέρωση των αιχμαλώτων. Χρειάζονταν άνθρωποι που μπορούσαν να διαπραγματευθούν, πρόσβαση στις τοπικές αρχές και, όπως δείχνει η καταβολή των 825 κολονάτων, οικονομικά ανταλλάγματα για την εξασφάλιση της συνεργασίας τους.

Ιδιαίτερη σημασία για την Άρτα έχει η ρητή αναφορά στον διοικητή της πόλης. Δεν γνωρίζουμε πόσοι από τους 177 απελευθερωμένους βρίσκονταν στην Άρτα, όμως η μαρτυρία του Βιάρου δείχνει ότι η τοπική οθωμανική αρχή αποτελούσε μέρος του μηχανισμού μέσα στον οποίο πραγματοποιούνταν οι εξαγορές και οι απελευθερώσεις.

Ο απολογισμός συνοδευόταν, σύμφωνα με τον ίδιο τον Βιάρο, από ονομαστικό κατάλογο των 177 απελευθερωμένων, τον οποίο αναφέρει ως «liste sub No 3». Η ύπαρξη του καταλόγου δείχνει ότι οι απελευθερώσεις καταγράφονταν ονομαστικά και ότι ο οικονομικός απολογισμός προς τον Εϋνάρδο συνοδευόταν από συγκεκριμένη λογοδοσία για τα πρόσωπα που είχαν ελευθερωθεί.

3.4. Η χρηματοδότηση από τις φιλελληνικές επιτροπές και τα αποτελέσματα της προσπάθειας

Η προσπάθεια εξαγοράς των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου δεν περιορίστηκε στην πρωτοβουλία μεμονωμένων φιλελλήνων. Στη χρηματοδότησή της συμμετείχαν ευρωπαϊκές φιλελληνικές επιτροπές, οι οποίες συγκέντρωναν χρήματα και τα διοχέτευαν μέσω του δικτύου που είχε οργανωθεί για την απελευθέρωση των αιχμαλώτων.

Ιδιαίτερα σημαντική για την ανασύνθεση της οικονομικής πλευράς αυτής της προσπάθειας είναι η επιστολή που απέστειλε ο Jean-Gabriel Eynard από τη Γενεύη προς τη Φιλελληνική Επιτροπή του Παρισιού στις 26 Ιουλίου 1826.

Σύμφωνα με την επιστολή, ο Εϋνάρδος είχε λάβει από την Επιτροπή του Βερολίνου 130.648,94 γαλλικά φράγκα, προορισμένα για την περίθαλψη των Ελλήνων και την εξαγορά γυναικών και παιδιών. Από τα χρήματα αυτά διέθεσε 40.000 φράγκα, εκ των οποίων 20.000 ειδικά για τη συνέχιση των εξαγορών.

Η επιστολή αποτελεί σημαντικό οικονομικό τεκμήριο, καθώς επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τη διαδρομή των χρημάτων από μια ευρωπαϊκή φιλελληνική επιτροπή προς το δίκτυο που είχε αναλάβει την πρακτική οργάνωση των απελευθερώσεων. Στην ίδια επιστολή κατονομάζονται ο Βιάρος Καποδίστριας και ο Κωνσταντίνος Γεροστάθης ως πρόσωπα επιφορτισμένα με την αποστολή αυτή.

Μια συμπληρωματική εικόνα των αποτελεσμάτων της προσπάθειας προσφέρει δημοσίευμα της γαλλόγλωσσης εφημερίδας Mathieu Laensbergh της 6ης Οκτωβρίου 1826, το οποίο αναδημοσιεύει πληροφορίες από την L'Ami de la loi.

Σύμφωνα με την ανταπόκριση, κατά τις προηγούμενες έξι εβδομάδες είχαν φθάσει στην Πρέβεζα περίπου 150 γυναίκες και παιδιά που είχαν απελευθερωθεί από την αιχμαλωσία. Η απελευθέρωση των περισσότερων αποδιδόταν στις ενέργειες του εμπόρου της Κέρκυρας Γεροστάθης, ο οποίος χαρακτηρίζεται ανταποκριτής των φιλελληνικών επιτροπών του Παρισιού και του Βερολίνου. Τα λύτρα κυμαίνονταν από 300 έως 500 τουρκικά πιάστρα ανά πρόσωπο.

Ο αριθμός των περίπου 150 απελευθερωμένων πρέπει να εξεταστεί σε συνδυασμό με τον απολογισμό της 30ής Σεπτεμβρίου 1826, στον οποίο ο Βιάρος Καποδίστριας ανέφερε συνολικά 177 απελευθερωμένους αιχμαλώτους. Οι δύο μαρτυρίες είναι χρονικά πολύ κοντινές και πιθανότατα αφορούν, τουλάχιστον εν μέρει, τα ίδια πρόσωπα· επομένως οι αριθμοί τους δεν μπορούν να αθροιστούν.

Το δημοσίευμα της Mathieu Laensbergh περιλαμβάνει και μια ακόμη σημαντική πληροφορία: στην Κέρκυρα είχε συγκροτηθεί επιτροπή για τη συντήρηση των απελευθερωμένων, υπό την

αιγίδα της Ιονίου Κυβερνήσεως. Η μέριμνα για τους αιχμαλώτους δεν ολοκληρωνόταν, επομένως, με την καταβολή των λύτρων. Ακολουθούσε η ανάγκη εξασφάλισης τροφής, στέγης και προστασίας για ανθρώπους που είχαν απομακρυνθεί από τις οικογένειες και τους τόπους τους.

Για την ιστορία της Άρτας, τα στοιχεία αυτά αποκτούν ιδιαίτερη σημασία όταν συνδυαστούν με τις μαρτυρίες για τους αιχμαλώτους που κρατούνταν στην Άρτα και την Πρέβεζα. Η ευρωπαϊκή χρηματοδότηση, μέσω της Κέρκυρας και του δικτύου Εϋνάρδου, Γεροστάθη και Βιάρου Καποδίστρια, συνδεόταν έτσι άμεσα με τις προσπάθειες εξαγοράς που πραγματοποιούνταν στην περιοχή. Η Άρτα και η Πρέβεζα εντάσσονταν, με αυτόν τον τρόπο, σε ένα δίκτυο που συνέδεε τις ευρωπαϊκές φιλελληνικές επιτροπές με την πρακτική προσπάθεια απελευθέρωσης των αιχμαλώτων.

Jean-Gabriel Eynard (1775–1863), Ελβετός τραπεζίτης, φιλέλληνας και σημαντικός υποστηρικτής της Ελληνικής Επανάστασης. Αυτοπροσωπογραφία, περ. 1850. Πηγή: J. Paul Getty Museum, Self-portrait of Jean-Gabriel Eynard, περ. 1850, χειροχρωματισμένη δαγγεροτυπία, αρ. 84.XT.255.49.

3.5. Οι αιχμάλωτοι με όνομα: Κατάλογοι και εκκρεμείς εξαγορές

Οι προξενικές αναφορές και οι οικονομικοί απολογισμοί των φιλελληνικών επιτροπών μάς επιτρέπουν να διαπιστώσουμε την παρουσία αιχμαλώτων στην Άρτα και την Πρέβεζα και να παρακολουθήσουμε την έκταση των προσπαθειών για την απελευθέρωσή τους. Σπάνια, όμως,

διασώζουν πληροφορίες που μας επιτρέπουν να αναγνωρίσουμε συγκεκριμένα πρόσωπα και οικογενειακές σχέσεις.

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον τεκμήριο αυτής της κατηγορίας είναι μια γαλλόγλωσση κατάσταση με ημερομηνία 2/14 Νοεμβρίου 1826, η οποία περιλαμβάνει εντολές που είχαν δοθεί για την εξαγορά αιχμαλώτων του Μεσολογγίου και δεν είχαν ακόμη εκτελεστεί. Το έγγραφο εντάσσεται στην αλληλογραφία που συνδέεται με τον Jean-Gabriel Eynard και τις προσπάθειες απελευθέρωσης των αιχμαλώτων.

Η κατάσταση δεν αποτελεί κατάλογο ανθρώπων που είχαν ήδη εξαγοραστεί. Καταγράφει εκκρεμείς υποθέσεις, αναφέροντας πρόσωπα, οικογενειακές σχέσεις και χρηματικά ποσά που είχαν προβλεφθεί για την εξαγορά τους.

Ανάμεσα στις καταχωρίσεις περιλαμβάνονται δύο γυναίκες, μία ακόμη γυναίκα που βρισκόταν στα Ιωάννινα, ο γιος προσώπου που αναφέρεται ως Marizza, η κόρη ενός Ψαριανού, οι δύο γιοι της χήρας Gapsala, η κουνιάδα του Petalas, η κόρη της Cavamellena και ο γιος του Georgas.

Ο τρόπος καταγραφής παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Οι περισσότεροι αιχμάλωτοι δεν αναφέρονται με πλήρες ονοματεπώνυμο, αλλά μέσω της συγγενικής τους σχέσης με κάποιο άλλο πρόσωπο. Έτσι, πίσω από τις σύντομες καταχωρίσεις διακρίνονται οικογενειακές σχέσεις και συγκεκριμένες υποθέσεις εξαγοράς, για τις οποίες είχαν προβλεφθεί χρηματικά ποσά. Για καθεμία από αυτές τις υποθέσεις είχε προσδιοριστεί συγκεκριμένο ποσό σε τουρκικά γρόσια:

Πρόσωπο για το οποίο είχε δοθεί εντολή εξαγοράς	Ποσό σε τουρκικά γρόσια
Δύο γυναίκες	2000
Μία γυναίκα στα Ιωάννινα	1300
Γιος του Marizza	200
Κόρη ενός Ψαριανού	150
Δύο γιοι της χήρας Gapsala	400
Κουνιάδα του Petalas	1000
Κόρη της Cavamellena	400
Γιος του Georgas	2000
Άθροισμα των επιμέρους ποσών	7450

Τα ποσά αυτά δείχνουν ότι οι προσπάθειες είχαν προχωρήσει πέρα από τη γενική έκκληση για βοήθεια. Για συγκεκριμένες περιπτώσεις είχαν ήδη προσδιοριστεί οι χρηματικές ανάγκες και είχαν δοθεί εντολές σε πρόσωπα που θα αναλάμβαναν τις σχετικές ενέργειες. Στην κατάσταση εμφανίζονται ως εντολοδόχοι ο Damaschinos, ο Turturi και ο Cavocleus.

Το επώνυμο Turturi παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ενδέχεται να συνδέεται με την καλαρρυτινή εμπορική οικογένεια Τουρτούρη. Ο Γεώργιος Τουρτούρης, έμπορος και πρόκριτος των Καλαρρυτών, διατηρούσε εμπορικές και προσωπικές σχέσεις με την Κέρκυρα και τη Βενετία,

όπου δραστηριοποιούνταν και ο αδελφός του Κωνσταντίνος. Η παρουσία του επωνύμου στον κατάλογο των εκκρεμών εξαγορών του Νοεμβρίου 1826 αποτελεί επομένως ένδειξη πιθανής συμμετοχής της οικογένειας στο δίκτυο απελευθέρωσης των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου, χωρίς να έχει ακόμη εξακριβωθεί η ταυτότητα του συγκεκριμένου εντολοδόχου.

Πέρα όμως από την ταυτότητα των επιμέρους μεσολαβητών, η αξία του εγγράφου βρίσκεται κυρίως στη δυνατότητα να κατανοήσουμε πώς λειτουργούσε το δίκτυο των εξαγορών. Οι αιχμάλωτοι δεν βρίσκονταν όλοι στον ίδιο τόπο ούτε μπορούσε να αναλάβει ένα μόνο πρόσωπο κάθε υπόθεση. Η ρητή αναφορά μιας γυναίκας που βρισκόταν στα Ιωάννινα υπενθυμίζει ότι η αναζήτηση και η απελευθέρωση των Μεσολογγιτών εκτείνονταν σε περισσότερες πόλεις και απαιτούσαν διαφορετικούς μεσολαβητές και τοπικές επαφές.

Για τα υπόλοιπα πρόσωπα της κατάστασης δεν έχει προσδιοριστεί ο τόπος όπου κρατούνταν και, επομένως, το έγγραφο δεν μπορεί να θεωρηθεί ονομαστικός κατάλογος αιχμαλώτων της Άρτας. Αποτελεί, ωστόσο, πολύτιμη μαρτυρία για τους ανθρώπους, τις οικογένειες και τους μεσολαβητές που συνδέθηκαν με τις προσπάθειες εξαγοράς στην ευρύτερη περιοχή.

Η διάκριση ανάμεσα σε αυτή την κατάσταση και στον κατάλογο που μνημονεύει ο Βιάρος Καποδίστριας είναι ουσιαστική. Η πρώτη καταγράφει εξαγορές που εξακολουθούσαν να εκκρεμούν τον Νοέμβριο, ενώ ο δεύτερος αφορά απελευθερώσεις που είχαν ήδη πραγματοποιηθεί έως τα τέλη Σεπτεμβρίου. Τα δύο τεκμήρια αποτυπώνουν έτσι διαφορετικά στάδια της ίδιας προσπάθειας και δείχνουν ότι η αναζήτηση και η απελευθέρωση των αιχμαλώτων δεν υπήρξε μια στιγμιαία κινητοποίηση μετά την Έξοδο, αλλά μια σύνθετη διαδικασία που συνεχιζόταν ακόμη πολλούς μήνες αργότερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Οι ευρωπαϊκές κρατικές και προξενικές παρεμβάσεις για τους αιχμαλώτους του Μεσολογγίου

4.1. Η Γαλλία και η κινητοποίηση για την εξαγορά των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου

Η πτώση του Μεσολογγίου τον Απρίλιο του 1826 προκάλεσε έντονη κινητοποίηση στη Γαλλία, όπου η υποστήριξη προς τον ελληνικό Αγώνα είχε ήδη αποκτήσει οργανωμένη μορφή μέσω της Φιλελληνικής Επιτροπής του Παρισιού. Η Επιτροπή δεν περιοριζόταν στη συγκέντρωση συνδρομών. Διατηρούσε επαφές με φιλελληνικούς κύκλους άλλων ευρωπαϊκών χωρών, συγκέντρωνε πληροφορίες από την Ελλάδα και συμμετείχε στην αποστολή τροφίμων, χρημάτων και άλλων εφοδίων.

Η δράση της τεκμηριώνεται στην έκδοση Documents relatifs à l'état présent de la Grèce, publiés d'après les communications du Comité philhellénique de Paris, η οποία κυκλοφόρησε στο Παρίσι το 1826. Η έκδοση έχει ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα μελέτη, επειδή

περιλαμβάνει αλληλογραφία του Jean-Gabriel Eynard και συγκεκριμένες πληροφορίες για την προσπάθεια εξαγοράς των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου.

Από τη βοήθεια προς το πολιορκημένο Μεσολόγγι στην εξαγορά των αιχμαλώτων

Πριν από την Έξοδο, οι ενέργειες της Επιτροπής του Παρισιού είχαν επικεντρωθεί κυρίως στην αποστολή τροφίμων και άλλων εφοδίων προς τους πολιορκημένους. Μετά την καταστροφή της πόλης, η κατάσταση άλλαξε. Η τύχη των γυναικών και των παιδιών που είχαν αιχμαλωτιστεί δημιούργησε μια νέα και επείγουσα ανάγκη.

Η μετάβαση αυτή αποτυπώνεται στην επιστολή που απέστειλε ο Εϋνάρδος από τη Φλωρεντία την 1η Ιουνίου 1826. Αναφερόμενος στις πληροφορίες που είχαν φθάσει από την Ελλάδα για γυναίκες και παιδιά του Μεσολογγίου που είχαν αιχμαλωτιστεί και οδηγούνταν στην Άρτα και την Πρέβεζα, συνέδεε πλέον την ανθρωπιστική βοήθεια με τη συγκέντρωση χρημάτων για την εξαγορά τους.

Σύμφωνα με την επιστολή, ο Εϋνάρδος είχε ήδη αποστείλει 50.000 φράγκα για την απελευθέρωση όσων αιχμαλώτων ήταν δυνατόν να εξαγοραστούν. Στην κατανομή που ακολουθεί κατονομάζει 30.000 φράγκα για την Επιτροπή του Παρισιού, 5.000 για τις ελβετικές επιτροπές και 15.000 για προσωπικό του λογαριασμό.

Η μαρτυρία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή συνδέει ρητά την Άρτα και την Πρέβεζα με την ευρωπαϊκή οικονομική κινητοποίηση για την απελευθέρωση των αιχμαλώτων. Οι πληροφορίες για την παρουσία και την πώλησή τους στις δύο πόλεις είχαν ήδη φθάσει στους ανθρώπους που οργάνωναν τη συγκέντρωση και την αποστολή χρημάτων για την εξαγορά τους. Η επιστολή του Εϋνάρδου έρχεται έτσι να συμπληρώσει τις μαρτυρίες του Βρετανού προξένου William Meyer και τις ειδήσεις που έφθαναν μέσω της Κέρκυρας στον ευρωπαϊκό Τύπο.

Το ζήτημα των αιχμαλώτων στη γαλλική Βουλή

Η κινητοποίηση στη Γαλλία δεν περιορίστηκε στους φιλελληνικούς κύκλους. Στις 19 Μαΐου 1826 το ελληνικό ζήτημα και η καταστροφή του Μεσολογγίου απασχόλησαν τη γαλλική Βουλή. Ο δούκας de Noailles πρότεινε τη διάθεση 300.000 φράγκων για την ανακούφιση των Ελλήνων, προκαλώντας συζήτηση στην οποία παρενέβησαν, μεταξύ άλλων, ο Benjamin Constant και ο πρωθυπουργός Joseph de Villèle.

Η πρόταση δεν έγινε δεκτή. Η συζήτηση, ωστόσο, δείχνει ότι λίγες μόλις εβδομάδες μετά την Έξοδο η τύχη των Ελλήνων και οι συνέπειες της πτώσης του Μεσολογγίου είχαν περάσει από τη φιλελληνική κινητοποίηση στον χώρο της επίσημης γαλλικής πολιτικής συζήτησης. Η κρατική χρηματοδότηση που προτάθηκε δεν πραγματοποιήθηκε, ενώ το κύριο βάρος της άμεσης οικονομικής βοήθειας εξακολούθησαν να φέρουν οι φιλελληνικές επιτροπές και οι ιδιώτες.

Η Επιτροπή του Παρισιού και η συνέχιση των εξαγορών

Η κινητοποίηση συνεχίστηκε κατά τους επόμενους μήνες. Στο δεύτερο τεύχος των Documents relatifs à l'état présent de la Grèce δημοσιεύεται επιστολή του Εϋνάρδου προς την Επιτροπή του

Παρισιού, με ημερομηνία 26 Ιουλίου 1826. Ο Εϋνάρδος αναφέρει ότι είχε λάβει από τη Φιλελληνική Επιτροπή του Βερολίνου 130.648,94 φράγκα, προορισμένα για την ανακούφιση των Ελλήνων που βρίσκονταν σε ανάγκη και για την εξαγορά γυναικών και παιδιών. Προσθέτει ότι είχε αποστείλει ακόμη 40.000 φράγκα: 20.000 για την ταχύτερη παροχή βοήθειας στους πρόσφυγες της Καλάμου και 20.000 για τη συνέχιση των εξαγορών.

Η πληροφορία αυτή παρουσιάστηκε ήδη στο τρίτο κεφάλαιο, όπου εξετάστηκε η οργάνωση του δικτύου Εϋνάρδου, Γεροστάθη και Βιάρου Καποδίστρια. Εδώ έχει διαφορετική σημασία: δείχνει τον ρόλο της Επιτροπής του Παρισιού ως τμήματος ενός ευρύτερου ευρωπαϊκού δικτύου, στο οποίο χρήματα και πληροφορίες κυκλοφορούσαν μεταξύ Βερολίνου, Παρισιού, Ελβετίας, Κέρκυρας και της δυτικής Ελλάδας.

Η ίδια παρισινή έκδοση διασώζει και την επιστολή του Πετρίνι από την Κέρκυρα, της 25ης Ιουνίου 1826, με πληροφορίες για την πρακτική οργάνωση της προσπάθειας. Η δημοσίευση αυτών των εγγράφων επέτρεπε παράλληλα στους ευρωπαϊκούς φιλελληνικούς κύκλους να παρακολουθούν την τύχη των χρημάτων και την εξέλιξη των ενεργειών που χρηματοδοτούσαν.

«Ερανος υπέρ των Ελλήνων» (*Quête pour les Grecs*). Σκηνή συγκέντρωσης χρημάτων στο πλαίσιο του γαλλικού φιλελληνικού κινήματος. Λιθογραφία της Joséphine-Clémence Formentin, Παρίσι, 1826.

Πηγή: Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. Joséphine-Clémence Formentin, *Quête pour les Grecs*, Παρίσι, 1826, λιθογραφία. Sch Blogs

Οι γαλλικές δωρεές και η διεθνής συνεργασία

Η επιστολή της 26ης Ιουλίου περιλαμβάνει και στοιχεία για τη συμμετοχή γαλλικών προσώπων στην περίθαλψη των Ελλήνων. Ο Εϋνάρδος αναφέρει ότι ο δούκας της Ορλεάνης είχε θέσει στη διάθεσή του 6.000 φράγκα για φάρμακα και 4.000 για άλλες μορφές βοήθειας. Όταν πληροφορήθηκε τη δυστυχία των προσφύγων της Καλάμου, προσέφερε επιπλέον 5.000 φράγκα, ενώ η δεσποινίς της Ορλεάνης διέθεσε ίσο ποσό. Οι δωρεές αυτές δεν αφορούσαν ειδικά την εξαγορά αιχμαλώτων στην Άρτα και την Πρέβεζα, αλλά εντάσσονταν στη γενικότερη προσπάθεια ανακούφισης των πληθυσμών που είχαν πληγεί από την καταστροφή του Μεσολογγίου.

Στην ίδια επιστολή ο Εϋνάρδος αναφέρει ότι είχε γράψει στη βρετανική κυβέρνηση για να την ευχαριστήσει για τις διευκολύνσεις που παρείχε στους ανθρώπους που είχαν αναλάβει τις εξαγορές και να ζητήσει την ενθάρρυνση της φιλανθρωπικής εταιρείας που επιθυμούσε να συμμετάσχει στην προσπάθεια. Είχε επίσης επικοινωνήσει με τον Βιάρο Καποδίστρια, ο οποίος, μαζί με τον Γεροστάθη, ήταν επιφορτισμένος με την αποστολή αυτή.

Η γαλλική κινητοποίηση δεν λειτούργησε επομένως απομονωμένα. Η Επιτροπή του Παρισιού αποτελούσε μέρος ενός δικτύου που συνέδεε φιλελληνικές επιτροπές και ιδιώτες διαφορετικών χωρών με την Κέρκυρα και, μέσω αυτής, με τους ανθρώπους που αναλάμβαναν την πρακτική διεκπεραίωση των εξαγορών.

Για την ιστορία της Άρτας, η σημασία αυτής της κινητοποίησης βρίσκεται ακριβώς στη σύνδεση ανάμεσα στην ευρωπαϊκή αντίδραση και όσα συνέβαιναν στην περιοχή. Η Άρτα και η Πρέβεζα εμφανίζονται στις μαρτυρίες ως τόποι στους οποίους οδηγούνταν και πωλούνταν αιχμάλωτοι του Μεσολογγίου, ενώ χρήματα που συγκεντρώνονταν σε ευρωπαϊκές πόλεις διοχετεύονταν μέσω της Κέρκυρας στο δίκτυο που επιχειρούσε την απελευθέρωσή τους. Η συζήτηση στη γαλλική Βουλή, οι ιδιωτικές δωρεές και η δράση της Επιτροπής του Παρισιού αποτυπώνουν διαφορετικές όψεις της ίδιας ευρωπαϊκής κινητοποίησης, χωρίς ωστόσο να έχει εντοπιστεί έως τώρα τεκμήριο ειδικής επέμβασης Γάλλου προξένου στην Άρτα για την εξαγορά των αιχμαλώτων.

4.2. Η βρετανική προξενική υπηρεσία και η τύχη των αιχμαλώτων

Η βρετανική παρουσία στην περιοχή της Άρτας και της Πρέβεζας προσφέρει ορισμένες από τις σημαντικότερες μαρτυρίες για την τύχη των αιχμαλώτων μετά την Έξοδο του Μεσολογγίου. Ιδιαίτερη θέση κατέχει η αλληλογραφία του Βρετανού προξένου στην Πρέβεζα William Meyer, ο οποίος παρακολουθούσε τις εξελίξεις στην περιοχή και ενημέρωνε τις βρετανικές αρχές της Κέρκυρας.

Οι αναφορές του Meyer αποτελούν βασική πηγή για δύο διαφορετικά γεγονότα του 1826: τη μεταφορά των αμνηστευμένων κατοίκων του Αιτωλικού στην Άρτα τον Μάρτιο και την άφιξη αιχμαλώτων του Μεσολογγίου στην Άρτα και την Πρέβεζα μετά την Έξοδο του Απριλίου. Οι σχετικές μαρτυρίες εξετάστηκαν αναλυτικά στα δύο πρώτα κεφάλαια. Εδώ ενδιαφέρει κυρίως η

θέση της βρετανικής προξενικής υπηρεσίας στη συγκέντρωση και τη διαβίβαση πληροφοριών για την τύχη των αιχμαλώτων.

Στις 11 Μαΐου 1826 ο Meyer ενημέρωσε τον Joseph Rudsdell, γραμματέα του Έπατου Αρμοστή των Ιονίων Νήσων στην Κέρκυρα, ότι αιχμάλωτοι του Μεσολογγίου έφθαναν καθημερινά στην Πρέβεζα και την Άρτα. Ανέφερε επίσης ότι όσοι δεν διέθεταν συγγενείς ή φίλους που μπορούσαν να συγκεντρώσουν τα απαιτούμενα λύτρα πωλούνταν σε δημόσια δημοπρασία. Η πληροφορία είχε ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς προερχόταν από προξενικό εκπρόσωπο εγκατεστημένο στην περιοχή και διαβιβαζόταν απευθείας προς τις βρετανικές αρχές της Κέρκυρας.

Σε μεταγενέστερη αναφορά του, της 7ης Ιουνίου 1826, ο Meyer επιχείρησε να αποτυπώσει αναλυτικότερα την τύχη των πληθυσμών του Αιτωλικού και του Μεσολογγίου. Για τους κατοίκους του Αιτωλικού υπολόγιζε ότι περίπου 3.600 είχαν αμνηστευθεί, με εξαίρεση περίπου εκατό νεαρές γυναίκες και κορίτσια που κρατήθηκαν αιχμάλωτες. Διευκρίνιζε ότι οι αμνηστευμένοι κάτοικοι που μεταφέρθηκαν στην Άρτα δεν είχαν πωληθεί ως δούλοι.

Για τον πληθυσμό του Μεσολογγίου, αντίθετα, υπολόγιζε ότι περίπου 3.500 γυναίκες και παιδιά είχαν αιχμαλωτιστεί, πωληθεί ή μεταφερθεί με τον οθωμανικό και τον αιγυπτιακό στόλο. Πρόσθετε ότι σημαντικός αριθμός αιχμαλώτων είχε ήδη απελευθερωθεί με εξαγορά. Οι αριθμοί αυτοί αποτυπώνουν την εκτίμηση του προξένου με βάση τις πληροφορίες που είχε συγκεντρώσει· δεν αποτελούν ονομαστική καταγραφή και δεν επιτρέπουν να προσδιορίσουμε πόσοι κρατήθηκαν ή εξαγοράστηκαν ειδικά στην Άρτα.

Η ενασχόληση του Meyer με ζητήματα αιχμαλώτων δεν άρχισε μετά την Έξοδο του Μεσολογγίου. Ήδη τον Φεβρουάριο του 1824 είχε μεσολαβήσει προς τις οθωμανικές αρχές της Πρέβεζας, έπειτα από πρωτοβουλία του Λόρδου Βύρωνα και του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, για την απελευθέρωση Ελλήνων αιχμαλώτων. Αφορμή υπήρξε η επιστροφή, χωρίς λύτρα, είκοσι μίας Οθωμανών γυναικών και παιδιών που κρατούνταν στο Μεσολόγγι.

Το περιστατικό δεν αφορά τους αιχμαλώτους της Εξόδου του 1826, δείχνει όμως ότι ο Meyer είχε ήδη συμμετάσχει σε διαδικασία επικοινωνίας με τις οθωμανικές αρχές για ζήτημα αιχμαλώτων. Η προγενέστερη αυτή εμπειρία βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα τη θέση του το 1826: δεν ήταν απλώς ένας παρατηρητής που μετέφερε ειδήσεις από την απέναντι ηπειρωτική ακτή, αλλά ένας πρόξενος που είχε ήδη εμπλακεί σε διαδικασία μεσολάβησης για την απελευθέρωση αιχμαλώτων.

Μια πρόσθετη μαρτυρία για τη βρετανική στάση προέρχεται από τον ίδιο τον Εϋνάρδο. Στην επιστολή του προς τη Φιλελληνική Επιτροπή του Παρισιού, στις 26 Ιουλίου 1826, αναφέρει ότι είχε γράψει στη βρετανική κυβέρνηση για να την ευχαριστήσει για τις διευκολύνσεις που παρείχε στους ανθρώπους που ήταν επιφορτισμένοι με τις εξαγορές. Η πληροφορία αυτή δείχνει ότι η βρετανική συμβολή δεν περιοριζόταν στη συγκέντρωση και διαβίβαση ειδήσεων, αλλά περιλάμβανε και πρακτικές διευκολύνσεις προς εκείνους που πραγματοποιούσαν τις εξαγορές. Δεν προκύπτει, ωστόσο, από το συγκεκριμένο τεκμήριο ότι η βρετανική κυβέρνηση χρηματοδότησε τις εξαγορές.

Η τύχη των αιχμαλώτων στη βρετανική Βουλή

Η πτώση του Μεσολογγίου απασχόλησε και τη βρετανική Βουλή. Στις 19 Μαΐου 1826 ο Sir Robert Harry Inglis παρουσίασε στη Βουλή των Κοινοτήτων αίτηση κατοίκων του Έσσεξ υπέρ των Ελλήνων. Οι αιτούντες ζητούσαν την αξιοποίηση της βρετανικής διπλωματικής επιρροής για την προστασία τους, χωρίς προσφυγή σε πόλεμο.

Κατά τη συζήτηση, ο Sir Robert Wilson αναφέρθηκε στην πώληση Ελλήνων αιχμαλώτων στην αγορά της Αλεξάνδρειας, ενώ ο John Cam Hobhouse μίλησε για την πτώση του Μεσολογγίου και την κατάσταση του ελληνικού Αγώνα. Η αίτηση κατατέθηκε στη Βουλή, χωρίς να καταγράφεται στο συγκεκριμένο πρακτικό ψηφοφορία επί της πρότασης.

Η κοινοβουλευτική συζήτηση δείχνει ότι η τύχη των αιχμαλώτων είχε ήδη αποκτήσει δημόσια και πολιτική διάσταση στη Βρετανία. Οι ειδήσεις για την πώλησή τους δεν περιορίζονταν πλέον στις προξενικές αναφορές και στις εκκλήσεις των φιλελληνικών κύκλων, αλλά είχαν φθάσει και στο βρετανικό Κοινοβούλιο.

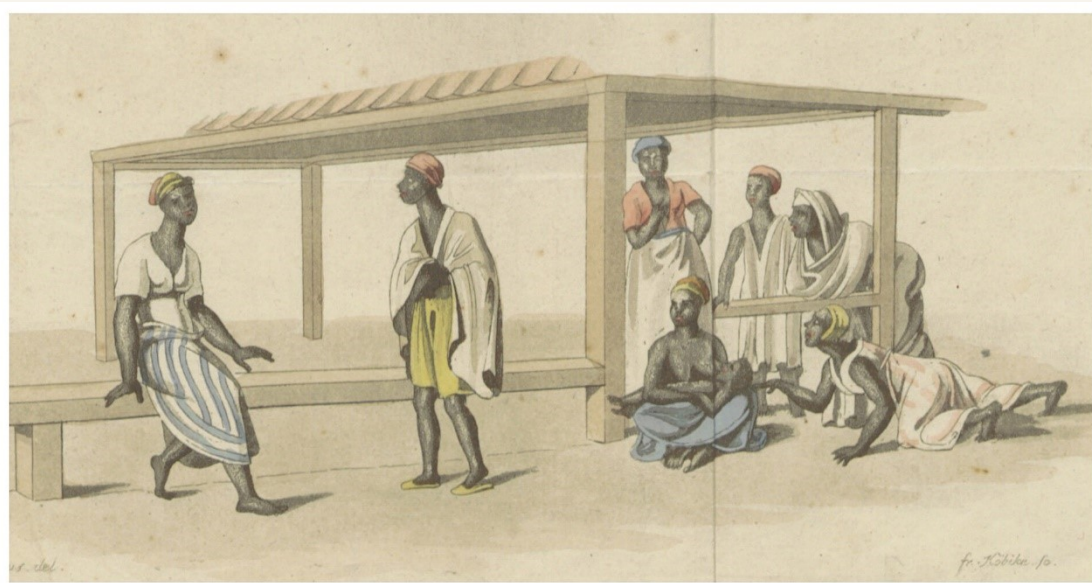
Η βρετανική παρουσία στην υπόθεση των αιχμαλώτων εμφανίζεται επομένως σε διαφορετικά επίπεδα: στις επιτόπιες αναφορές του Meyer από την Πρέβεζα, στην προγενέστερη εμπειρία προξενικής μεσολάβησης, στις διευκολύνσεις που, σύμφωνα με τον Εϋνάρδο, παρέχονταν στους ανθρώπους που πραγματοποιούσαν τις εξαγορές και, τέλος, στη δημόσια συζήτηση του ζητήματος στη Βουλή των Κοινοτήτων. Τα διαθέσιμα τεκμήρια δεν δείχνουν βρετανική χρηματοδότηση των εξαγορών στην Άρτα, αποκαλύπτουν όμως έναν ευρύτερο ρόλο από εκείνον της απλής παρακολούθησης και καταγραφής των γεγονότων.

4.3. Η ρωσική παρέμβαση για την εξαγορά των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου

Το ζήτημα των αιχμαλώτων αποτέλεσε μία από τις λιγότερο γνωστές πλευρές της ρωσικής παρέμβασης κατά την Ελληνική Επανάσταση. Πέρα από τις διπλωματικές πρωτοβουλίες και τη γενικότερη πολιτική της απέναντι στο Ελληνικό Ζήτημα, η Ρωσία ανέπτυξε δραστηριότητα για την ανακούφιση και την απελευθέρωση Ελλήνων που είχαν αιχμαλωτιστεί στη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων.

Όπως επισημαίνει ο ιστορικός Lucien J. Frary, οι Ρώσοι διπλωματικοί και προξενικοί εκπρόσωποι ασχολήθηκαν, μεταξύ άλλων, με ζητήματα αιχμαλώτων, θρησκευτικών μεταστροφών και περίθαλψης προσφύγων. Ο ίδιος έχει εξετάσει ειδικά τη ρωσική δραστηριότητα εξαγοράς χριστιανών αιχμαλώτων κατά τα έτη 1821–1830, αναδεικνύοντας μια διάσταση της Επανάστασης που δεν περιορίζεται στις στρατιωτικές και πολιτικές εξελίξεις.

Η εξαγορά αποτελούσε έναν πρακτικό τρόπο απελευθέρωσης των αιχμαλώτων. Απαιτούσε όμως χρήματα, πληροφορίες για τον τόπο κράτησής τους και πρόσωπα που μπορούσαν να διαπραγματευτούν με όσους τους κατείχαν. Στο πλαίσιο αυτό, τα ρωσικά προξενεία και οι εμπορικές διασυνδέσεις της Μεσογείου μπορούσαν να λειτουργήσουν ως δίαυλοι επικοινωνίας και μεσολάβησης.

Μαύρες γυναίκες που μεταφέρθηκαν από έμπορο σκλάβων στην εμποροπανήγυρη των Φαρσάλων», 1803. Σχέδιο του G. C. Gropius. Πηγή: J. L. S. Bartholdy, Voyage en Grèce, fait dans les années 1803 et 1804, A' μέρος, Παρίσι: Dentu, 1807, πίν. I.

Η διάθεση 10.000 ρουβλίων με εντολή του Νικολάου Α΄

Η περίπτωση του Μεσολογγίου το 1826 προσφέρει ένα ιδιαίτερα σημαντικό τεκμήριο αυτής της πολιτικής. Σύμφωνα με τη Ρωσίδα ιστορικό E. P. Kudryavtseva, με εντολή του αυτοκράτορα Νικολάου Α΄ διατέθηκαν το 1826 10.000 ρούβλια σε χαρτονόμισμα για την εξαγορά Ελλήνων αιχμαλώτων από το κατεστραμμένο Μεσολόγγι.

Η συγγραφέας αναφέρει ρητά ότι οι αιχμάλωτοι αυτοί πωλούνταν στις αγορές της Πρέβεζας και της Άρτας, όπου, κατά τη διατύπωση που παραθέτει, διατίθεντο «στη χαμηλότερη τιμή». Η μαρτυρία έχει ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα μελέτη, επειδή δεν αποτελεί γενική αναφορά στη ρωσική υποστήριξη προς τους Έλληνες: η Άρτα και η Πρέβεζα κατονομάζονται ως τόποι πώλησης αιχμαλώτων του Μεσολογγίου και συνδέονται με συγκεκριμένη οικονομική πρωτοβουλία της ρωσικής κυβέρνησης.

Σύμφωνα με την ίδια πηγή, τα χρήματα διαβιβάστηκαν μέσω της ρωσικής προξενικής υπηρεσίας, στον Ρώσο πρόξενο Ναράντζι (Narantzi) στη Βενετία και στον πρόξενο Παπαδόπουλο στην Κέρκυρα. Η αναφορά στους δύο προξενικούς σταθμούς δείχνει ότι για τη διοχέτευση της χρηματοδότησης χρησιμοποιήθηκε το ρωσικό προξενικό δίκτυο της Μεσογείου.

Η πρωτοβουλία αυτή διέφερε ως προς την προέλευση των χρημάτων από τις προσπάθειες των φιλελληνικών επιτροπών. Στην περίπτωση του Εϋνάρδου, τα ποσά προέρχονταν από ιδιωτική φιλελληνική κινητοποίηση και διοχετεύονταν μέσω του δικτύου που είχε συγκροτηθεί στην

Κέρκυρα. Στη ρωσική περίπτωση, αντίθετα, το ποσό διατέθηκε με αυτοκρατορική εντολή και η διαβίβασή του ανατέθηκε σε κρατικούς προξενικούς εκπροσώπους. Οι δύο μορφές παρέμβασης είχαν κοινό σκοπό, την εξαγορά αιχμαλώτων, αλλά διαφορετική προέλευση χρηματοδότησης και διαφορετικό θεσμικό πλαίσιο.

Η σημασία της ρωσικής μαρτυρίας για την Άρτα

Η πληροφορία που δημοσιεύει η Kudryavtseva μπορεί να εξεταστεί παράλληλα με την αναφορά του Βρετανού προξένου William Meyer. Στις 11 Μαΐου 1826 ο Meyer περιέγραφε την καθημερινή άφιξη αιχμαλώτων του Μεσολογγίου στην Άρτα και την Πρέβεζα και τη δημόσια πώληση όσων δεν διέθεταν συγγενείς ή φίλους ικανούς να συγκεντρώσουν τα απαιτούμενα λύτρα. Η ρωσική μαρτυρία συνδέει τις ίδιες δύο πόλεις με μια κρατική οικονομική πρωτοβουλία για την εξαγορά των αιχμαλώτων.

Πρόκειται για μαρτυρίες διαφορετικής προέλευσης, οι οποίες φωτίζουν συμπληρωματικές πλευρές των γεγονότων. Η βρετανική προξενική αναφορά περιγράφει την κατάσταση στην περιοχή, ενώ η πληροφορία για τη ρωσική χρηματοδότηση δείχνει ότι η τύχη των αιχμαλώτων είχε φθάσει έως τη ρωσική αυτοκρατορική κυβέρνηση και είχε προκαλέσει συγκεκριμένη οικονομική παρέμβαση.

Για την ιστορία της Άρτας το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Η πόλη δεν εμφανίζεται μόνο στις ειδήσεις που διαβιβάζονταν από την Κέρκυρα προς την Ευρώπη ή στις εκκλήσεις των φιλελληνικών κύκλων. Συνδέεται και με μια πρωτοβουλία κρατικής χρηματοδότησης που είχε ως σκοπό την εξαγορά των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου.

Το διαθέσιμο τεκμήριο, ωστόσο, δεν μας επιτρέπει να γνωρίζουμε πόσοι αιχμάλωτοι εξαγοράστηκαν τελικά με τα 10.000 ρούβλια, ποιο ποσό χρησιμοποιήθηκε ειδικά στην Άρτα ή αν υπήρξε συνεργασία των Ρώσων προξένων με το δίκτυο του Κωνσταντίνου Γεροστάθη και του Βιάρου Καποδίστρια. Η σύμπτωση του σκοπού και των τόπων στους οποίους στρέφονταν οι δύο προσπάθειες είναι αξιοσημείωτη, αλλά δεν αρκεί για να αποδείξει σύνδεση μεταξύ τους.

Η πληροφορία αποκτά επομένως ιδιαίτερη αξία ακόμη και με αυτά τα όρια: δίπλα στο ιδιωτικό και φιλελληνικό δίκτυο εξαγορών που οργανώθηκε μέσω της Κέρκυρας, αποκαλύπτει την ύπαρξη μιας παράλληλης κρατικής πρωτοβουλίας, με χρηματοδότηση του ρωσικού αυτοκρατορικού κράτους και με την Άρτα και την Πρέβεζα να βρίσκονται και πάλι στο επίκεντρο της προσπάθειας για την απελευθέρωση των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου.

4.4. Η Αυστρία, η Βενετία και το ζήτημα της προσωπικής ελευθερίας των αιχμαλώτων

Η αυστριακή επικράτεια αποτέλεσε έναν ακόμη χώρο στον οποίο έφθασε η υπόθεση των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου. Η Βενετία, που βρισκόταν τότε υπό αυστριακή κυριαρχία, συνδεόταν με τα λιμάνια της Αδριατικής και του Ιονίου και διέθετε οργανωμένη ελληνική κοινότητα.

Η παρουσία εκεί ανθρώπων που είχαν μεταφερθεί ως αιχμάλωτοι από τις οθωμανικές περιοχές έθετε ζητήματα όχι μόνο ανθρωπιστικής προστασίας αλλά και εφαρμογής της αυστριακής νομοθεσίας. Ήδη από το 1812, το άρθρο 16 του αυστριακού Αστικού Κώδικα (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch) όριζε ότι η δουλεία και η δουλοπαροικία δεν επιτρέπονταν στις χώρες όπου ίσχυε ο νόμος. Το 1826 εκδόθηκε επίσης αυτοκρατορική ρύθμιση σχετική με την προσωπική ελευθερία των δούλων, την οποία επικαλέστηκαν οι εκπρόσωποι της Ελληνικής Κοινότητας Βενετίας σε μια συγκεκριμένη υπόθεση αιχμαλώτου από το Μεσολόγγι.

Πρόκειται για τον μικρό Λάμπρο, ο οποίος είχε αγοραστεί στην Πρέβεζα από τον Δαλματό πλοίαρχο Νικόλαο Πόβιτς και είχε μεταφερθεί στη Βενετία. Στις 12 Σεπτεμβρίου 1826 εκπρόσωποι της Ελληνικής Κοινότητας υπέβαλαν αίτηση στις αυστριακές αρχές, επικαλούμενοι την πρόσφατη αυτοκρατορική ρύθμιση για την προσωπική ελευθερία των δούλων. Επειδή ο Λάμπρος ήταν πολύ μικρός για να εκφράσει ο ίδιος τη βούλησή του, ζήτησαν να αναλάβουν εκείνοι τη φροντίδα του, με σκοπό τη μεταφορά του στην Κέρκυρα και την αναζήτηση της οικογένειάς του.

Η πρώτη αυτή προσπάθεια δεν είχε το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Σύμφωνα με την επιστολή του Ανδρέα Μουστοξύδη προς τον Βιάρο Καποδίστρια, της 6/18 Σεπτεμβρίου 1826, οι αυστριακές αρχές αποφάσισαν να παραμείνει προσωρινά το παιδί κοντά στον Πόβιτς, προβλέποντας την παράδοσή του εφόσον το ζητούσαν επισήμως οι γονείς του. Η απόφαση δεν ισοδυναμούσε με αναγνώριση δικαιώματος ιδιοκτησίας του Πόβιτς επί του παιδιού, αλλά ούτε ικανοποιούσε το αίτημα της Ελληνικής Κοινότητας να αναλάβει αμέσως την προστασία του.

Η υπόθεση αναδεικνύει τη διάκριση ανάμεσα στη νομική αναγνώριση της προσωπικής ελευθερίας και στην πρακτική εξασφάλιση της προστασίας ενός ανήλικου πρώην αιχμαλώτου. Η μη αναγνώριση της δουλείας στην αυστριακή επικράτεια δεν αρκούσε από μόνη της για να εξασφαλίσει την επιστροφή ενός παιδιού στην οικογένειά του, ιδιαίτερα όταν οι γονείς του αγνοούνταν ή δεν μπορούσαν να ασκήσουν οι ίδιοι τα δικαιώματά τους.

Για την ιστορία των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου στην Άρτα και την Πρέβεζα, η περίπτωση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία. Δείχνει ότι η διαδρομή της αιχμαλωσίας μπορούσε να εκτείνεται πολύ πέρα από τον τόπο της αρχικής πώλησης και ότι η προσπάθεια απελευθέρωσης και οικογενειακής επανένωσης μπορούσε να εμπλέξει διαφορετικές κρατικές αρχές, ελληνικές κοινότητες και δίκτυα μεσολάβησης.

Η περίπτωση του Λάμπρου έχει, ωστόσο, και μια ακόμη διάσταση που ενδιαφέρει άμεσα την παρούσα μελέτη: στα έγγραφα της προσπάθειας για την προστασία και την επιστροφή του εμφανίζονται πρόσωπα με καταγωγή από την περιοχή της Άρτας. Γι' αυτό η προσωπική του ιστορία θα εξεταστεί ολοκληρωμένα στο επόμενο κεφάλαιο, όπου θα παρουσιαστούν η διαδρομή του από την Πρέβεζα στη Βενετία, η αναζήτηση της αδελφής του και η συμμετοχή Αρτινών στην προσπάθεια αποκατάστασης της ελευθερίας του.

Σκηνή πώλησης αιχμάλωτης στην Αλγερία. Επιχρωματισμένο σατιρικό χαρτακιό του Henry Heath, *The Examiner*, Pl. 3, Λονδίνο, 26 Νοεμβρίου 1824.

Πηγή: *British Museum*, αρ. 1935,0522.8.82.c.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η περιπέτεια του μικρού Λάμπρου: Από την Πρέβεζα στη Βενετία και η συμμετοχή Αρτινών στην προσπάθεια απελευθέρωσής του

5.1. Η αγορά του παιδιού στην Πρέβεζα και η μεταφορά του στη Βενετία

Μια ιδιαίτερα αποκαλυπτική περίπτωση για την τύχη των παιδιών που αιχμαλωτίστηκαν κατά την Έξοδο του Μεσολογγίου είναι εκείνη του μικρού Λάμπρου, ηλικίας περίπου τριών ή τεσσάρων ετών. Η ιστορία του διασώθηκε χάρη σε σειρά εγγράφων του 1826, τα οποία δημοσίευσε ο ιστορικός Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος στη μελέτη του «Ένα σκλαβωμένο Ελληνόπουλο από το Μεσολόγγι (Ανέκδοτα έγγραφα)».

Η υπόθεση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιστορία της Άρτας. Αρχίζει με την αγορά του παιδιού στην Πρέβεζα, συνεχίζεται με την αναζήτηση της μικρής αδελφής του μέσω των βρετανικών προξενικών αρχών της περιοχής και φέρνει στο προσκήνιο τρεις Αρτινούς, οι οποίοι συμμετείχαν στις προσπάθειες για την απόδοσή του στους συγγενείς και στους συμπατριώτες του.

Λίγο μετά την πτώση του Μεσολογγίου, ο Νικόλαος Πόβιτς, νεαρός πλοιοκτήτης από το Τραού της Δαλματίας, αγόρασε στην Πρέβεζα ένα μικρό Ελληνόπουλο από Άραβα στρατιώτη του Ιμπραήμ. Τον Μάιο του 1826 πέρασε με το πλοίο του από την Κέρκυρα, κατευθυνόμενος προς την Τεργέστη, έχοντας μαζί του το παιδί.

Στις αρχές Σεπτεμβρίου έφθασε στη Βενετία, όπου η παρουσία του μικρού αιχμαλώτου έγινε γνωστή στον Κερκυραίο λόγιο Ανδρέα Μουστοξύδη και στους εκπροσώπους της Ελληνικής Κοινότητας. Ο Πόβιτς αποκαλούσε το παιδί Giovanni. Ο Μουστοξύδης, όμως, κατόρθωσε να εξακριβώσει ότι το πραγματικό του όνομα ήταν Λάμπρος και συγκέντρωσε πληροφορίες για την αγορά του στην Πρέβεζα, η οποία επιβεβαιωνόταν από προξενικά έγγραφα.

Όταν επισκέφθηκε το παιδί, διαπίστωσε ότι, παρά τη μικρή ηλικία του, δεν καταλάβαινε πλέον παρά μόνο τη σλαβική γλώσσα. Η μικρή αυτή λεπτομέρεια κάνει περισσότερο ορατή την προσωπική διάσταση της αιχμαλωσίας: μέσα σε λίγους μήνες ένα παιδί τριών ή τεσσάρων ετών είχε απομακρυνθεί από την οικογένεια και τον τόπο του και βρισκόταν πλέον σε ένα εντελώς διαφορετικό γλωσσικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Η Ελληνική Κοινότητα της Βενετίας ζήτησε από τον Πόβιτς να παραδώσει τον Λάμπρο και προσφέρθηκε να του καταβάλει τις σχετικές δαπάνες. Εκείνος αρνήθηκε. Στις 12 Σεπτεμβρίου 1826 εκπρόσωποι της Κοινότητας προσέφυγαν στις αυστριακές αρχές, επικαλούμενοι την πρόσφατη αυτοκρατορική ρύθμιση για την προσωπική ελευθερία των δούλων. Επειδή το παιδί ήταν πολύ μικρό για να εκφράσει το ίδιο τη βούλησή του, ζητούσαν να αναλάβουν εκείνοι τη φροντίδα του, να το μεταφέρουν στην Κέρκυρα και να αναζητήσουν την οικογένειά του.

Η προσφυγή δεν έφερε το αποτέλεσμα που επιδίωκαν. Οι αυστριακές αρχές αποφάσισαν ότι ο Λάμπρος θα παρέμενε προσωρινά κοντά στον Πόβιτς και ότι θα μπορούσε να παραδοθεί εφόσον τον ζητούσαν επισήμως οι γονείς του. Έτσι, το κεντρικό πρόβλημα δεν ήταν πλέον μόνο η αναγνώριση της ελευθερίας του παιδιού, αλλά η απόδειξη της ταυτότητάς του και ο εντοπισμός ανθρώπων που θα μπορούσαν νόμιμα να το διεκδικήσουν.

Η αναζήτηση αυτή θα οδηγήσει την υπόθεση και πάλι προς την Κέρκυρα, την Πρέβεζα και την περιοχή της Άρτας. Από το σημείο αυτό η ιστορία του Λάμπρου παύει να είναι μόνο η περιπέτεια ενός παιδιού που μεταφέρθηκε από το Μεσολόγγι στη Βενετία και μετατρέπεται σε μια προσπάθεια εντοπισμού της οικογένειάς του, στην οποία θα εμπλακούν προξενικές αρχές, η Ελληνική Κοινότητα της Βενετίας και πρόσωπα με άμεσους δεσμούς με την Άρτα.

5.2. Η αναζήτηση της αδελφής του Λάμπρου και η σύνδεση με την Άρτα

Σε επιστολή της 6/18 Σεπτεμβρίου 1826 προς τον Βιάρο Καποδίστρια στην Κέρκυρα, ο Ανδρέας Μουστοξύδης ανέφερε ότι είχε πληροφορηθεί την ύπαρξη μιας αδελφής του Λάμπρου, ηλικίας περίπου έξι ετών. Το κορίτσι είχε επίσης απελευθερωθεί και βρισκόταν κοντά σε κάποιον πρόξενο, πιθανώς Άγγλο, χωρίς όμως οι αρχικές πληροφορίες να επιτρέπουν να προσδιοριστεί με βεβαιότητα ο τόπος όπου ζούσε.

Η σύνδεση με την Άρτα γίνεται σαφέστερη σε μεταγενέστερη σημείωση της επίσημης αλληλογραφίας της Φιλελληνικής Επιτροπής Κέρκυρας. Προκειμένου να εξασφαλιστεί το ειδικό πληρεξούσιο που ζητούσαν οι αυστριακές αρχές για την απόδοση του Λάμπρου, έπρεπε να αναζητηθούν πληροφορίες από τον Άγγλο πρόξενο της Πρέβεζας ή της Άρτας, κοντά στον οποίο ζούσε η απελευθερωμένη αδελφή του παιδιού.

Alexandre-Marie Colin, Το Ελληνόπουλο (L'Enfant grec), 1829–1830. Φιλελληνική απεικόνιση εμπνευσμένη από την Ελληνική Επανάσταση. Ελαιογραφία, 44 × 38 εκ. Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα.

Η μαρτυρία δεν επιτρέπει να προσδιορίσουμε με βεβαιότητα σε ποια από τις δύο πόλεις βρισκόταν το κορίτσι. Κατονομάζει, ωστόσο, την Άρτα ως έναν από τους δύο τόπους προς τους οποίους στράφηκε η αναζήτηση της οικογένειας του μικρού αιχμαλώτου.

Στο σημείο αυτό αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον η παρουσία του Βρετανού προξένου William Meyer στην περιοχή. Ο Meyer γνώριζε από κοντά το ζήτημα των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου: ήδη στις 11 Μαΐου 1826 είχε αναφέρει ότι αιχμάλωτοι έφθαναν καθημερινά στην Πρέβεζα και την Άρτα και ότι όσοι δεν διέθεταν συγγενείς ή φίλους ικανούς να συγκεντρώσουν τα απαιτούμενα λύτρα πωλούνταν δημόσια σε δημοπρασία.

Ακόμη πιο ενδιαφέρουσα για την υπόθεση του Λάμπρου είναι μια μεταγενέστερη επιστολή του Meyer, της 19ης Οκτωβρίου 1826, η οποία φέρει ως τόπο σύνταξης την Άρτα και την

επικεφαλίδα «British Consulate in Albania, Arta». Η επιστολή δεν αφορά τον Λάμπρο ή την αδελφή του, αλλά τη στρατιωτική κατάσταση στην ανατολική Στερεά Ελλάδα. Αποδεικνύει, όμως, ότι ο Βρετανός πρόξενος βρισκόταν στην Άρτα την ίδια περίοδο κατά την οποία συνεχιζόταν η προσπάθεια για την απόδοση του παιδιού.

Η χρονική και γεωγραφική αυτή σύμπτωση καθιστά εύλογο το ενδεχόμενο ο Meyer να ήταν ο πρόξενος κοντά στον οποίο βρισκόταν η απελευθερωμένη αδελφή του Λάμπρου. Δεν διαθέτουμε, ωστόσο, έγγραφο που να κατονομάζει τον Meyer σε σχέση με το συγκεκριμένο κορίτσι και επομένως η ταύτιση δεν μπορεί προς το παρόν να θεωρηθεί αποδεδειγμένη.

Η αναζήτηση της αδελφής είχε πρακτική σημασία για την τύχη του ίδιου του Λάμπρου. Μετά την απόφαση των αυστριακών αρχών, το πρόβλημα δεν ήταν πλέον μόνο η απομάκρυνση του παιδιού από τον Πόβιτς, αλλά και η εξακρίβωση της ταυτότητάς του και η εξασφάλιση προσώπων που θα μπορούσαν να το διεκδικήσουν νόμιμα. Η ανεύρεση της αδελφής του μπορούσε να συμβάλει τόσο στην επιβεβαίωση της οικογενειακής του ταυτότητας όσο και στην εξασφάλιση των εγγράφων που απαιτούσαν οι αυστριακές αρχές.

Έτσι, μέσα από την προσωπική ιστορία δύο μικρών παιδιών, η Άρτα και η Πρέβεζα εμφανίζονται με μια διαφορετική όψη από εκείνη των προηγούμενων κεφαλαίων. Δεν είναι πλέον μόνο τόποι στους οποίους οδηγήθηκαν και πωλήθηκαν αιχμαλῶτες του Μεσολογγίου, αλλά και χώροι στους οποίους αναζητήθηκαν ίχνη συγγενών και πληροφορίες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην αποκατάσταση διαλυμένων οικογενειακών δεσμών.

5.3. Οι τριάντα δύο Μεσολογγίτισσες και οι δύο Αρτινοί μάρτυρες

Η επιστολή του Μουστοξύδη κινητοποίησε τη Φιλελληνική Επιτροπή Κέρκυρας, η οποία είχε αναλάβει την εξαγορά και την περίθαλψη αιχμαλώτων του Μεσολογγίου.

Στις 19/31 Οκτωβρίου 1826, τριάντα δύο γυναίκες από το Μεσολόγγι, που είχαν απελευθερωθεί από την αιχμαλωσία και ζούσαν στην Κέρκυρα, εμφανίστηκαν ενώπιον του δημόσιου συμβολαιογράφου Βικεντίου Δομενίκου Καλογερά. Όλες είχαν χάσει κατά την άλωση παιδιά ή ανίψια περίπου στην ηλικία του Λάμπρου και δεν γνώριζαν αν αυτά βρίσκονταν ακόμη στη ζωή.

Με τη συμβολαιογραφική πράξη εξουσιοδότησαν τον Ανδρέα Μουστοξύδη να διεκδικήσει το παιδί από τον Πόβιτς. Εφόσον δεν ήταν δυνατόν να εξακριβωθεί ποια από τις γυναίκες συνδεόταν συγγενικά μαζί του, ζητούσαν να αναγνωριστεί το δικαίωμά τους να το παραλάβουν και να το αναθρέψουν ως παιδί της κοινής τους πατρίδας.

Η διατύπωση του εγγράφου είναι χαρακτηριστική:

«Τό αυτό βρέφος τό ζητώμεν καί δι' ἡμᾶς, ὁ ἐπίτροπός μας ἄς τό ζητήσῃ ὡς τέκνον μας [...] ἄς τό ζητήσῃ ὡς υἱόν τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος».

Η πρωτοβουλία των τριάντα δύο Μεσολογγιτισσών προσέδωσε στην υπόθεση μια νέα διάσταση. Καθεμιά από αυτές είχε βιώσει την απώλεια ενός παιδιού ή ενός μικρού συγγενή και καμία δεν μπορούσε να γνωρίζει με βεβαιότητα αν ο Λάμπρος ήταν δικός της. Απέναντι σε αυτή την

αδυναμία εξακρίβωσης της συγγένειας, επέλεξαν να ενεργήσουν συλλογικά: αν το παιδί δεν μπορούσε να αποδοθεί σε μία συγκεκριμένη οικογένεια, ζητούσαν να τους αποδοθεί ως «υιός τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος». Η συμβολαιογραφική πράξη μετέτρεπε αυτή τη συλλογική δήλωση σε επίσημη εξουσιοδότηση, την οποία ο Μουστοξύδης μπορούσε να χρησιμοποιήσει ενώπιον των αυστριακών αρχών.

Για την ιστορία της Άρτας, το ίδιο έγγραφο έχει μια πρόσθετη σημασία. Οι δύο μάρτυρες που παρέστησαν κατά τη σύνταξη της πράξης ήταν Αρτινοί εγκατεστημένοι στην Κέρκυρα.

Ο πρώτος, Αναστάσιος Τζερκιστιάνος, αναφέρεται ως γιος του αποβιώσαντος Γεωργίου, καταγόμενος από την Άρτα και κάτοικος της Κέρκυρας, στη γειτονιά της εκκλησίας των Αγίων Πατέρων. Ο δεύτερος, Παναγιώτης Χρίστου Ρίζος, καταγόταν επίσης από την Άρτα και κατοικούσε στη γειτονιά του Αγίου Ιωάννου.

Ο συμβολαιογράφος καταγράφει ρητά την καταγωγή τους:

«παρόντες οἱ μάρτυρες κύριος Ἀναστάσιος Τζερκιστιάνος, τοῦ ποτέ Γεωργίου ἀπὸ τὴν Ἄρτα, καὶ ὁ κύριος Παναγιώτης Χρίστου Ρίζος ἀπὸ τὸν ἴδιον τόπον [...]».

Και οι δύο υπέγραψαν ως μάρτυρες τη συμβολαιογραφική πράξη. Η παρουσία τους αποτελεί έτσι συγκεκριμένο τεκμήριο συμμετοχῆς δύο μελών της αρτινῆς παροικίας της Κέρκυρας σε μια επίσημη ενέργεια για την απόδοση ενός αιχμαλωτισμένου παιδιού του Μεσολογγίου. Ταυτόχρονα, η αναγραφή των ονομάτων, της καταγωγῆς και των συνοικιών κατοικίας τους προσφέρει δύο ονομαστικές μαρτυρίες για την παρουσία Αρτινῶν στην Κέρκυρα το 1826.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο Αναστάσιος Τζερκιστιάνος, επειδή το όνομά του εμφανίζεται και σε μεταγενέστερο τεκμήριο. Στις 3 Οκτωβρίου 1828 συνυπογράφει, μαζί με άλλους συμπατριώτες του, έγγραφο προς τον Ιωάννη Καποδίστρια, στο οποίο οι υπογράφωντες αυτοπροσδιορίζονται ως «οἱ διεσκορπισμένοι Ἀρτινοί». Ανάμεσά τους βρίσκονται επίσης ο Κωνσταντῖνος Ι. Μόστρας και ο Απόστολος Ι. Μόστρας. Η μαρτυρία αυτή επιβεβαιώνει ότι ο Τζερκιστιάνος δεν ήταν απλῶς ένας Αρτινός που βρισκόταν περιστασιακά στην Κέρκυρα το 1826, ἀλλὰ ἀνήκε στον ευρύτερο κύκλο των εκπατρισμένων Αρτινῶν που, στα χρόνια της Επανάστασης, διατηρούσαν την κοινή τοπική τους ταυτότητα και εμφανίζονταν συλλογικά σε δημόσιες παρεμβάσεις.

Η συμβολαιογραφική πράξη συνδέει με ἓναν ἀπροσδόκητο τρόπο διαφορετικές ἀνθρώπινες διαδρομές που δημιούργησε ἡ Ἐξοδος: ἓνα παιδί ἀγορασμένο στην Πρέβεζα και μεταφερόμενο στη Βενετία, τριάντα δύο ἀπελευθερωμένες Μεσολογγίτισσες στην Κέρκυρα που ἀναζητούσαν τα χαμένα παιδιά τους και δύο Αρτινούς της κερκυραϊκῆς παροικίας που εμφανίζονται ως μάρτυρες στην προσπάθεια να επιστραφεί το παιδί στους συμπατριώτες του.

«Οι Τούρκοι οδηγούν αιχμάλωτες Ελληνίδες και Ελληνόπουλα» (*Les Turcs emmenant les femmes et les enfants grecs*). Φιλελληνική παράσταση σε πιάτο του εργοστασίου Montereau, Γαλλία, περ. 1826–1830. Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων, αρ. ευρ. 456.

5.4. Ο Γεώργιος Μόστρας από το Πέτα και η επίσημη παρέμβαση της Φιλελληνικής Επιτροπής Κέρκυρας

Η υπόθεση δεν σταμάτησε στη συμβολαιογραφική πράξη των τριάντα δύο Μεσολογγιτισσών. Στις 8 Νοεμβρίου 1826, η Φιλελληνική Επιτροπή Κέρκυρας απέστειλε επίσημη επιστολή στον Ανδρέα Μουστοξύδη, ζητώντας του να συνεχίσει τις ενέργειες για την απόδοση του Λάμπρου.

Η επιστολή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή διατυπώνει με σαφήνεια τη θέση της Επιτροπής για την ίδια την έννοια της εξαγοράς των αιχμαλώτων. Η καταβολή χρημάτων για την απελευθέρωση ενός ανθρώπου δεν δημιουργούσε κανένα δικαίωμα του αγοραστή πάνω στο πρόσωπό του. Σκοπός της εξαγοράς ήταν ακριβώς το αντίθετο: η αποκατάσταση της προσωπικής του ελευθερίας και η δυνατότητα να επιστρέψει στους συγγενείς και στους συμπατριώτες του.

Η αρχή αυτή είχε άμεση εφαρμογή στην περίπτωση του Λάμπρου. Το γεγονός ότι ο Νικόλαος Πόβιτς είχε καταβάλει χρήματα για να αγοράσει το παιδί στην Πρέβεζα δεν μπορούσε, σύμφωνα με τη θέση της Επιτροπής, να μετατραπεί σε δικαίωμα κατοχής του. Η Επιτροπή ζητούσε από τον Μουστοξύδη να χρησιμοποιήσει τη συμβολαιογραφική εξουσιοδότηση των Μεσολογγιτισσών και να προβεί σε κάθε αναγκαία ενέργεια για την απόδοση του παιδιού.

Ανάμεσα στους υπογράφοντες της επιστολής βρισκόταν και ο Γεώργιος Μόστρας, καταγόμενος από το Πέτα της Άρτας. Το όνομά του δημοσιεύεται στη μελέτη του Στέφανου Ι. Παπαδόπουλου μαζί με εκείνα του Βιάρου Καποδίστρια, του Ιωάννη Γεννατά, του Ιωάννη Πετριτσόπουλου και του Αναστασίου Κονιάρη.

Η παρουσία του Μόστρα στο επίσημο έγγραφο έχει ιδιαίτερη σημασία για την τοπική ιστορία. Δεν πρόκειται απλώς για έναν άνθρωπο αρτινής καταγωγής που βρισκόταν στην Κέρκυρα ή γνώριζε την υπόθεση. Ως συνυπογράφων της επιστολής της Φιλελληνικής Επιτροπής συμμετείχε στην επίσημη παρέμβασή της προς τον Μουστοξύδη για την απόδοση του Λάμπρου.

Έτσι, στα έγγραφα της ίδιας υπόθεσης εμφανίζονται τρεις άνθρωποι από την περιοχή της Άρτας με διαφορετική αλλά συγκεκριμένη συμμετοχή: ο Αναστάσιος Τζερκιστιάνος και ο Παναγιώτης Χρίστου Ρίζος, ως μάρτυρες της συμβολαιογραφικής εξουσιοδότησης των τριάντα δύο Μεσολογγιτιστών, και ο Γεώργιος Μόστρας από το Πέτα, ως συνυπογράφων της επίσημης επιστολής της Φιλελληνικής Επιτροπής Κέρκυρας.

Η παρουσία τους φωτίζει μια διαφορετική πλευρά της σχέσης της Άρτας με την ιστορία των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου. Η περιοχή δεν εμφανίζεται στις πηγές μόνο ως τόπος άφιξης, κράτησης και πώλησης αιχμαλώτων. Άνθρωποι που κατάγονταν από αυτήν εμφανίζονται και στην άλλη πλευρά της ιστορίας: ανάμεσα σε εκείνους που συμμετείχαν, από την Κέρκυρα, στις οργανωμένες προσπάθειες για την αποκατάσταση της ελευθερίας και των δικαιωμάτων ενός από τα παιδιά της Εξόδου.

5.5. Η έκβαση της υπόθεσης και η σημασία της για την ιστορία της Άρτας

Στο τελευταίο στάδιο της υπόθεσης που μπορούμε να παρακολουθήσουμε μέσα από τα διαθέσιμα έγγραφα, η τύχη του Λάμπρου παρέμενε ακόμη σε εκκρεμότητα. Μεταγενέστερη σημείωση στην επιστολή της Φιλελληνικής Επιτροπής Κέρκυρας αναφέρει ότι η αυστριακή κυβέρνηση εξακολουθούσε να απαιτεί ειδικό πληρεξούσιο από τους γονείς ή τους συγγενείς του παιδιού, με ρητή αναφορά στο πρόσωπό του. Γι' αυτό και η αναζήτηση της αδελφής του μέσω των προξενικών αρχών της Πρέβεζας ή της Άρτας παρέμενε αναγκαία.

Τα έγγραφα που έχουν έως σήμερα εντοπιστεί δεν μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε την υπόθεση μέχρι την οριστική της κατάληξη. Δεν γνωρίζουμε αν εντοπίστηκε τελικά η αδελφή του Λάμπρου, αν εξασφαλίστηκε το πληρεξούσιο που απαιτούσαν οι αυστριακές αρχές ή αν το παιδί επέστρεψε στους συγγενείς και στους συμπατριώτες του.

Η περιπέτεια του Λάμπρου φωτίζει, ωστόσο, μια πλευρά της αιχμαλωσίας που δεν εξαντλούνταν στην εξαγορά. Ακόμη και όταν ένα παιδί είχε απομακρυνθεί από τον τόπο όπου είχε πωληθεί και βρισκόταν πλέον σε ευρωπαϊκό έδαφος, η αποκατάσταση της ελευθερίας του και η επιστροφή του στην οικογένεια και στην κοινότητά του μπορούσαν να προσκρούσουν σε σοβαρά νομικά και πρακτικά εμπόδια.

Η υπόθεση αναδεικνύει επίσης τη σημασία των πληροφοριών που έπρεπε να συγκεντρώσουν όσοι ασχολούνταν με την τύχη των αιχμαλώτων. Δεν αρκούσε να γνωρίζουν πού βρισκόταν ένας

αιχμάλωτος ή ποιος τον είχε αγοράσει. Στην περίπτωση του Λάμπρου χρειάστηκε να εξακριβωθούν η ταυτότητά του, η οικογένειά του και τα πρόσωπα που είχαν το δικαίωμα να ζητήσουν επισήμως την απόδοσή του. Η αναζήτηση της εξάχρονης αδελφής του αποτελούσε επομένως κρίσιμο κρίκο στην προσπάθεια να επιστρέψει το παιδί στους δικούς του.

Για την ιστορία της Άρτας, η υπόθεση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η πόλη εμφανίζεται στην αναζήτηση της απελευθερωμένης αδελφής του Λάμπρου, ενώ η τεκμηριωμένη παρουσία του William Meyer στην Άρτα τον Οκτώβριο του 1826 δημιουργεί ένα ενδιαφέρον, αν και ακόμη αναπόδεικτο, ενδεχόμενο ως προς την ταυτότητα του προξένου κοντά στον οποίο βρισκόταν το κορίτσι.

Karl (Charles-Henri) Loeillot-Hartwig, *Νεαρή Ελληνίδα σώζεται από τη σκλαβιά των Τούρκων* (*Jeune Grecque sauvée de l'esclavage des Turcs*), περ. 1829–1835. Επιχρωματισμένη λιθογραφία, αρ. 13 της σειράς *Recueil de sujets grecs*. Έκδοση Jean-Marie-Joseph Bove, Παρίσι. Rijksmuseum, Άμστερνταμ.

Κυρίως, όμως, τα έγγραφα διασώζουν τα ονόματα τριών ανθρώπων από την περιοχή της Άρτας που συνδέθηκαν με την προσπάθεια για την απόδοση του παιδιού: του Αναστασίου Τζερκιστιάνου και του Παναγιώτη Χρίστου Ρίζου, οι οποίοι υπέγραψαν ως μάρτυρες τη συμβολαιογραφική εξουσιοδότηση των τριάντα δύο Μεσολογιτιστών, και του Γεωργίου Μόστρα από το Πέτα, ο οποίος συνυπέγραψε την επίσημη επιστολή της Φιλελληνικής Επιτροπής Κέρκυρας προς τον Μουστοζύδη.

Μέσα από την ιστορία ενός παιδιού, επομένως, διακρίνεται μια λιγότερο γνωστή σχέση της Άρτας με τα γεγονότα που ακολούθησαν την Έξοδο. Η πόλη και η περιοχή της δεν εμφανίζονται μόνο ως τόποι προς τους οποίους οδηγήθηκαν αιχμάλωτοι. Άνθρωποι αρτινής καταγωγής εμφανίζονται

και στα δίκτυα που κινητοποιήθηκαν για την προστασία τους, ενώ η ίδια η Άρτα επανέρχεται στα έγγραφα ως ένας από τους τόπους όπου αναζητούνταν τα ίχνη μιας διαλυμένης οικογένειας του Μεσολογγίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Οι «διεσκορπισμένοι Αρτινοί»: η διασπορά και τα δίκτυα

Στα έγγραφα που αφορούν την τύχη των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου εμφανίστηκαν επανειλημμένα πρόσωπα αρτινής καταγωγής που βρίσκονταν έξω από την Άρτα. Άλλοι ήταν εγκατεστημένοι στην Κέρκυρα, άλλοι είχαν εμπορικές ή οικογενειακές σχέσεις που εκτείνονταν πέρα από την Ήπειρο, ενώ ορισμένοι μπορούσαν, χάρη ακριβώς σε αυτές τις διασυνδέσεις, να λειτουργήσουν ως ενδιάμεσοι ανάμεσα στην οθωμανική επικράτεια, τα Επτάνησα και τα ευρωπαϊκά φιλελληνικά κέντρα. Η εικόνα αυτή αποκτά μεγαλύτερη συνοχή μέσα από ένα μεταγενέστερο τεκμήριο, που δεν αφορά άμεσα τις εξαγορές των αιχμαλώτων, αλλά φωτίζει το ανθρώπινο περιβάλλον μέσα στο οποίο αυτές κατέστη δυνατό να οργανωθούν.

Στις 3 Οκτωβρίου 1828, είκοσι εννέα Αρτινοί απηύθυναν κοινή αναφορά προς τον κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια. Ο Κωνσταντίνος Αθ. Διαμαντής, ο οποίος δημοσίευσε το έγγραφο από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, τους χαρακτηρίζει «έν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι διεσκορπισμένους σημαίνοντας Ἀρτινούς». Οι ίδιοι υπογράφουν απλούστερα και ίσως ακόμη πιο εύγλωττα: «οἱ διεσκορπισμένοι Ἀρτινοί».

Αφορμή για την αναφορά είχε δώσει προκήρυξη του Καποδίστρια, με την οποία καλούνταν οι περιοχές που είχαν συμμετάσχει στον οκταετή Αγώνα να καταγράψουν τον αριθμό των Τούρκων και τις ιδιοκτησίες τους. Οι συντάκτες παρουσιάζουν στοιχεία για την «περιφέρεια τῆς Ἀρτινῆς Σφαίρας», την οποία υπολογίζουν σε περίπου 50.000 χριστιανούς Έλληνες και μόλις 250 Τούρκους, αμφισβητούν τα οθωμανικά δικαιώματα γαιοκτησίας και αναφέρονται στις αυθαιρεσίες που, κατά τους ίδιους, είχαν οδηγήσει στη δημιουργία πολλών τσιφλικιών. Πρόκειται για επιχειρήματα που εντάσσονται στον συγκεκριμένο διεκδικητικό χαρακτήρα του εγγράφου. Πίσω από αυτά, όμως, διακρίνεται κάτι που ενδιαφέρει ιδιαίτερα την παρούσα έρευνα: η ύπαρξη μιας αρτινής διασποράς η οποία, παρά τη γεωγραφική της διασπορά, εξακολουθούσε να διατηρεί κοινή ταυτότητα και δυνατότητα συλλογικής δράσης.

Οι ίδιοι περιγράφουν την κατάστασή τους με ιδιαίτερα έντονες λέξεις. Επικαλούνται τις «καταστροφάς, ἐμπρησμούς, λεηλασίας, αἰχμαλωτισμούς» που είχε υποστεί η πατρίδα τους, αλλά και τη δική τους «πολυχρόνιο περιπλάνησιν» «τῇδε κάκεισε» και «τὰς πικρίας τῆς ξενιτείας». Δεν γνωρίζουμε πού βρισκόταν καθένας από τους είκοσι εννέα ούτε αν υπήρχε ανάμεσά τους κάποια σταθερή οργανωτική δομή. Το γεγονός όμως ότι, ενώ ήταν «διεσκορπισμένοι», μπόρεσαν να συντάξουν και να υπογράψουν από κοινού μια αναφορά προς τον κυβερνήτη δείχνει ότι οι δεσμοί μεταξύ ανθρώπων αρτινής καταγωγής δεν είχαν χαθεί.

Αυτό γίνεται περισσότερο ενδιαφέρον όταν ανάμεσα στις υπογραφές αναγνωρίζουμε πρόσωπα που έχουν ήδη εμφανιστεί στις προηγούμενες σελίδες. Πρώτοι υπογράφουν ο Κωνσταντίνος Ι. Μόστρας και, λίγο παρακάτω, ο Απόστολος Ι. Μόστρας. Ανήκαν στην οικογένεια των Μόστρα, της οποίας η διαδρομή αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών των διασυνδέσεων. Μέλη της οικογένειας είχαν εγκατασταθεί στην Κέρκυρα, ο Δημήτριος Μόστρας υπήρξε επί σειρά ετών γραμματέας και στενός συνεργάτης του Ιγνατίου Ουγγροβλαχίας, ενώ ο Κωνσταντίνος Μόστρας συνδέθηκε με το περιβάλλον που δραστηριοποιήθηκε στην Κέρκυρα για την υποστήριξη του Αγώνα.

Ακόμη πιο χαρακτηριστική είναι η παρουσία του Αναστασίου Τζερκιστιάνου. Το 1826 τον συναντήσαμε στην Κέρκυρα ως μάρτυρα στη συμβολαιογραφική πράξη που αφορούσε την αναζήτηση της οικογένειας του μικρού Λάμπρου. Το έγγραφο εκείνο τον προσδιόριζε ως Αρτινό, γιο του αποβιώσαντος Γεωργίου και κάτοικο Κέρκυρας. Δύο χρόνια αργότερα εμφανίζεται ξανά, αυτή τη φορά ανάμεσα στους «διεσκορπισμένους Αρτινούς» που απευθύνονται συλλογικά στον Καποδίστρια. Η δεύτερη αυτή εμφάνιση δεν είναι απλώς μια επιβεβαίωση της ταυτότητάς του· τον τοποθετεί μέσα σε έναν ευρύτερο κύκλο ανθρώπων που, μολονότι βρίσκονταν μακριά από την Άρτα, εξακολουθούσαν να συνδέονται με αυτήν και μεταξύ τους.

Στο ίδιο ευρύτερο περιβάλλον μπορούν να τοποθετηθούν και άλλα πρόσωπα που συναντήσαμε στην έρευνα, χωρίς να είναι υπογράφωντες της αναφοράς. Ο Κωνσταντίνος Γεροστάθης, καταγόμενος από το Κομπότι και εγκατεστημένος στην Κέρκυρα, βρέθηκε το 1826 στον πυρήνα των ενεργειών για την εξαγορά αιχμαλώτων. Ο Γεροστάθης διέθετε εμπορικές διασυνδέσεις και συνεργάστηκε με τον Βιάρo Καποδίστρια στη διαχείριση χρημάτων που έφθαναν από τον Eynard και τα ευρωπαϊκά φιλελληνικά δίκτυα. Παράλληλα, το όνομα του Ρίζου εμφανίζεται επίσης στο συμβολαιογραφικό περιβάλλον της υπόθεσης του μικρού Λάμπρου, ενώ άλλες πηγές μαρτυρούν την παρουσία οικογενειών Ρίζου από την Άρτα και το Πέτα στον Αγώνα.

Δεν μπορούμε να μετατρέψουμε όλες αυτές τις επιμέρους σχέσεις σε ένα ενιαίο, οργανωμένο «αρτινό δίκτυο» ούτε να αποδώσουμε σε όλους τους «διεσκορπισμένους Αρτινούς» συμμετοχή στις εξαγορές του 1826. Τα τεκμήρια, όμως, επιτρέπουν να διακρίνουμε ένα πλέγμα ανθρώπων που συνδέονταν με κοινή καταγωγή, συγγένειες, εμπορικές δραστηριότητες, προσωπικές γνωριμίες και κοινές εμπειρίες εκπατρισμού. Μέσα από τέτοιους δεσμούς μπορούσαν να μεταφέρονται ειδήσεις από την Ήπειρο προς την Κέρκυρα, να εντοπίζονται πρόσωπα ικανά να μεσολαβήσουν στην οθωμανική επικράτεια και να διοχετεύονται προς την Άρτα και την Πρέβεζα χρήματα που έφθαναν από την Ευρώπη.

Η αναφορά του 1828 αποκτά έτσι ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία που εξετάζουμε. Οι είκοσι εννέα υπογραφές της δεν αποδεικνύουν από μόνες τους ένα δίκτυο εξαγοράς. Μας επιτρέπουν όμως να δούμε ότι ορισμένα από τα πρόσωπα που εμφανίστηκαν στα έγγραφα του 1826 αποτελούσαν μέρος ενός πολύ ευρύτερου κόσμου Αρτινών της διασποράς. Η Άρτα παρέμενε γι' αυτούς η «φιλότατη Πατρίδα», ακόμη και όταν η ζωή τους είχε οδηγήσει «τῇδε κάκεισε».

Ίσως ακριβώς αυτή η γεωγραφική διασπορά, που οι ίδιοι περιέγραφαν ως αποτέλεσμα δυστυχίας και ξενιτειάς, να είχε και μια απρόσμενη άλλη όψη: είχε δημιουργήσει ανθρώπινους διαύλους που

έωναν την Άρτα με την Κέρκυρα και, μέσω αυτής, με έναν πολύ ευρύτερο κόσμο. Όταν το 1826 χρειάστηκε να κινηθούν γρήγορα πληροφορίες, χρήματα και μεσολαβήσεις για ανθρώπους που πωλούνταν ή κρατούνταν αιχμάλωτοι στην Άρτα και την Πρέβεζα, αυτοί οι ήδη υπάρχοντες δεσμοί μπορούσαν να αποκτήσουν καθοριστική πρακτική σημασία.

Επίλογος

Η έρευνα που προηγήθηκε ανέδειξε μια ελάχιστη γνωστή πτυχή της ιστορίας της Άρτας κατά το 1826. Μέσα σε διάστημα λίγων μηνών, η πόλη συνδέθηκε με δύο διαφορετικές συνέπειες των τελευταίων γεγονότων της πολιορκίας του Μεσολογγίου. Οι περίπου 3.000–3.500 κάτοικοι του Αιτωλικού που μεταφέρθηκαν στην Άρτα μετά τη συνθηκολόγηση του Μαρτίου δεν ήταν σκλάβοι· η μετάβασή τους είχε συμφωνηθεί και η πόλη αποτέλεσε τόπο προσωρινής εγκατάστασής τους. Αντίθετα, μετά την Έξοδο του Μεσολογγίου, οι πηγές καταγράφουν την άφιξη αιχμαλώτων στην Άρτα και την Πρέβεζα, την κράτησή τους και την πώληση όσων δεν διέθεταν συγγενείς ή φίλους που μπορούσαν να συγκεντρώσουν τα απαιτούμενα λύτρα.

Η παρουσία και η πώληση αιχμαλώτων στην Άρτα τεκμηριώνονται από πηγές διαφορετικής προέλευσης: βρετανικές προξενικές αναφορές, αλληλογραφία που συνδέεται με τις προσπάθειες εξαγοράς και δημοσιεύματα του ευρωπαϊκού Τύπου. Οι ίδιες πηγές δείχνουν ότι η Άρτα και η Πρέβεζα εντάχθηκαν σε ένα ευρύτερο δίκτυο που, μέσω της Κέρκυρας, συνδεόταν με τα φιλελληνικά κέντρα της Ευρώπης. Χρήματα, πληροφορίες και μεσολαβήσεις κινούνταν προς την περιοχή για την απελευθέρωση των αιχμαλώτων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την τοπική ιστορία παρουσιάζουν τα πρόσωπα από την Άρτα και την περιοχή της που εμφανίζονται σε διαφορετικά σημεία αυτής της ιστορίας. Ο Κωνσταντίνος Γεροστάθης από το Κομπότι συνδέεται άμεσα με τη διάθεση χρημάτων για την εξαγορά αιχμαλώτων στην Άρτα και την Πρέβεζα, ενώ ο Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας και ο Αρτινός συνεργάτης του Δημήτριος Μόστρας εντάσσονται στο ευρύτερο περιβάλλον πληροφόρησης και κινητοποίησης. Στην υπόθεση του μικρού Λάμπρου συναντούμε ακόμη τον Γεώργιο Μόστρα από το Πέτα, τον Αναστάσιο Τζερκιστιάνο και τον Παναγιώτη Χρίστου Ρίζο. Δεν αποτελούσαν όλοι αυτοί οι άνθρωποι ένα ενιαίο «αρτινό δίκτυο» ούτε είχαν τον ίδιο ρόλο· η παρουσία τους, όμως, στα τεκμήρια αποκαλύπτει διαφορετικές μορφές συμμετοχής ανθρώπων που συνδέονταν με την Άρτα και την περιοχή της στις προσπάθειες πληροφόρησης, μεσολάβησης, εξαγοράς και αποκατάστασης της ελευθερίας των αιχμαλώτων.

Η έρευνα ανέδειξε παράλληλα την ευρωπαϊκή διάσταση του ζητήματος. Η τύχη των αιχμαλώτων του Μεσολογγίου απασχόλησε φιλελληνικές επιτροπές, προξενικές και διπλωματικές υπηρεσίες, τον ευρωπαϊκό Τύπο και τα κοινοβούλια. Ο Εϋνάρδος και οι φιλελληνικές επιτροπές διέθεσαν σημαντικά ποσά για τις εξαγορές, ενώ, σύμφωνα με τη ρωσική αρχειακή έρευνα, ο αυτοκράτορας Νικόλαος Α΄ διέθεσε 10.000 ρούβλια για την εξαγορά αιχμαλώτων του Μεσολογγίου που πωλούνταν στην Άρτα και την Πρέβεζα. Στη Βενετία, η υπόθεση του μικρού Λάμπρου έφερε το ζήτημα της αιχμαλωσίας αντιμέτωπο με το αυστριακό νομικό πλαίσιο περί προσωπικής ελευθερίας. Έτσι, η Άρτα του 1826, μια οθωμανική πόλη της Ηπείρου, βρέθηκε για μια σύντομη

αλλά κρίσιμη περίοδο μέσα σε μια ιστορία που συνέδεε την περιοχή με την Κέρκυρα και, μέσω αυτής, με έναν πολύ ευρύτερο ευρωπαϊκό κόσμο.

Πολλά, ωστόσο, εξακολουθούν να μας διαφεύγουν. Δεν γνωρίζουμε πού ακριβώς κρατούνταν οι αιχμάλωτοι στην Άρτα, σε ποιο σημείο ή σε ποια σημεία πραγματοποιούνταν οι πωλήσεις, πόσοι συνολικά πέρασαν από την πόλη, ποιοι τους αγόρασαν και πόσοι απελευθερώθηκαν χάρη στις οργανωμένες εξαγορές. Ούτε έχουν εντοπιστεί όλοι οι ονομαστικοί κατάλογοι στους οποίους παραπέμπει η αλληλογραφία. Τα κενά αυτά δεν αναιρούν όσα μπορούν πλέον να τεκμηριωθούν· προσδιορίζουν, αντίθετα, τα επόμενα ερωτήματα της έρευνας.

Μέσα από τα σωζόμενα έγγραφα, όμως, οι αριθμοί αρχίζουν κάποτε να αποκτούν πρόσωπο. Ανάμεσα στις χιλιάδες γυναίκες και παιδιά που οι πηγές καταγράφουν συλλογικά ως αιχμαλώτους ή σκλάβους, εμφανίζονται ονόματα, συγγενικές σχέσεις και μεμονωμένες ιστορίες ανθρώπων που κάποιοι αναζητούσαν και προσπαθούσαν να απελευθερώσουν. Η περίπτωση του μικρού Λάμπρου είναι μία από αυτές.

Η αρτινή διάσταση αυτής της ιστορίας δεν βρίσκεται, επομένως, μόνο στο γεγονός ότι αιχμάλωτοι του Μεσολογγίου έφθασαν, κρατήθηκαν και πωλήθηκαν στην Άρτα. Βρίσκεται και στην άλλη πλευρά της ίδιας ιστορίας: στην παρουσία ανθρώπων από την Άρτα και την περιοχή της στις προσπάθειες πληροφόρησης, μεσολάβησης, εξαγοράς και αποκατάστασης της ελευθερίας των αιχμαλώτων. Ανάμεσα σε αυτές τις δύο όψεις —την αιχμαλωσία και την προσπάθεια για την ελευθερία— διαγράφεται μια άγνωστη έως σήμερα σε μεγάλο βαθμό σελίδα της ιστορίας της Άρτας.

Πηγές και Βιβλιογραφία

Α. Αρχειακές πηγές

The National Archives (TNA), Foreign Office, FO 352/12A, ff. 189–192, William Thomas Meyer, 26 Απριλίου 1826.

The National Archives (TNA), Foreign Office, FO 352/12A, ff. 197–198, William Thomas Meyer προς Joseph Rudsdell, 11 Μαΐου 1826.

The National Archives (TNA), Foreign Office, FO 352/12A, ff. 193–196, William Thomas Meyer προς Joseph Rudsdell, 7 Ιουνίου 1826.

The National Archives (TNA), Foreign Office, FO 352/12A, ff. 242–244, William Thomas Meyer προς John Bidwell, Άρτα, 19 Οκτωβρίου 1826.

Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Κέρκυρας, Αρχείο Ιωάννου Καποδίστρια, φάκ. 334.

Bibliothèque de Genève, Collection Diodati–Eynard, Ms. suppl. 1888.

Bibliothèque de Genève, Collection Diodati–Eynard, Ms. suppl. 1891.

Αρχείο Ελληνικής Κοινότητας Βενετίας, έγγραφα σχετικά με την υπόθεση του αιχμαλώτου Λάμπρου, 1826.

Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), Ф. Санкт-Петербург, ГА III-23, Оп. 109, Д. 3 (1826), Л. 1.

Β. Δημοσιευμένες πηγές – συλλογές εγγράφων

Documents officiels sur les secours envoyés en Grèce par Monsieur Eynard, et sur l'état de la Grèce à la fin de Juillet 1826. Publiés par le Comité de Genève en faveur des Grecs, Genève, Imprimerie des Héritiers J. J. Paschoud, 1826.

Documents relatifs à l'état présent de la Grèce, publiés d'après les communications du Comité philhellénique de Paris, Paris, Firmin Didot, 1826. Juillet 1826, second numéro, σ. 49–50.

Θεοτόκης, Σπυρίδων Μ., Αλληλογραφία Ι. Α. Καποδίστρια – Ι. Γ. Εϋνάρδου 1826–1831, τχ. Α', Αθήνα, 1929.

Μέρτζιος, Κ. Δ., «Ανέκδοτος αλληλογραφία του Ιωάννου Καποδίστρια», Παρνασσός, σειρά Β', τόμ. Γ', τχ. 2 (Απρίλιος–Ιούνιος 1961), σ. 216–217, έγγρ. 1309 (XXXVIII).

Καμπούρογλου, Δ. Γρ., Ιστορικόν Αρχείον Διονυσίου Ρώμα, τ. Β': 1826, εν Αθήναις, Τυπογραφείον «Εστία», 1906.

Κοντογιάννης, Παντελής Μ., Ιστορικά έγγραφα αναφερόμενα εις την Ελληνικήν Επανάστασιν (εκ των αρχείων του Υπουργείου των Εξωτερικών), Αθήναι, Ι. Ν. Σιδέρης, 1927.

Κώνστας, Κ. Σ., «Ιστορικά έγγραφα Μεσολογιτών της “Εξόδου”, 1826–1833», Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών, τ. 1 (1968), σ. 101–208.

Αρς, Γρηγόρης Λ. (έκδ.–επιμ.), Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου 1759–1831. Έγγραφα ρωσικών αρχείων, μτφρ. Ιρίνα Σμυσλιάεβα, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Σλαβικών Σπουδών – Ρωσική Ακαδημία Επιστημών, 2007.

Τρικούπης, Σπυρίδων, Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως, έκδ. Γ', επιθεωρηθείσα και διορθωθείσα υπό του συγγραφέως, εκδότης Παναγιώτης Ασλάνης, εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου της «Ωρας», 1888, 4 τόμοι.

Γ. Τύπος και κοινοβουλευτικά πρακτικά του 1826

Osservatore Triestino, 17 Μαΐου 1826.

Mathieu Laensbergh. Gazette de Liège, 29–30 Μαΐου 1826, αρ. 127, «Chambre des députés — Séance du 19 mai».

Mathieu Laensbergh, 15 Ιουνίου 1826.

Mathieu Laensbergh, 6 Οκτωβρίου 1826.

Diario di Roma, 1826.

Gaceta de Madrid, 14 Οκτωβρίου 1826.

Hansard, House of Commons Debates, 19 May 1826, vol. 15, cc. 1271–1275, “Greek Cause”.

Δ. Μελέτες – νεότερη βιβλιογραφία

Frary, Lucien J., “Slaves of the Sultan: Russian Ransoming of Christian Captives during the Greek Revolution, 1821–1830”, στο Lucien J. Frary – Mara Kozelsky (επιμ.), *Russian-Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered*, University of Wisconsin Press, 2014, σ. 101–130.

Kudryavtseva, E. P., “Греческая революция 1821 г. и политика России в Восточном вопросе”, Вестник МГИМО-Университета / MGIMO Review of International Relations, 14/1 (2021), σ. 31–47, DOI 10.24833/2071-8160-2021-1-76-31-47. open.mgimo.ru

Prousis, Theophilus C., *British Consular Reports from the Ottoman Levant in an Age of Upheaval, 1815–1830*, Istanbul, The Isis Press, 2008.

Παπαδόπουλος, Στέφανος Ι., «Ένα σκλαβωμένο Ελληνόπουλο από το Μεσολόγγι (Ανέκδοτα έγγραφα)», Δωδώνη, 1 (1972), σ. 45–62.

Τατσιόπουλος, Λάμπρος Απ., «Κωνσταντίνος Ε. Γεροστάθης: Ο μεγάλος Φιλικός και ευεργέτης», Σκουφάς, τχ. 38–39 (1975), σ. 368–376.

Παπατρέχας, Γεράσιμος Ηρ., *Ιστορία του Αγρινίου*, Αγρίνιο, Δήμος Αγρινίου, 1991.

Κουβέλης, Μπάμπης, Πάνος Γαλάνης – Μεγαπάνος. Ο επιφανής πρόκριτος αγωνιστής του Ξηρομέρου το 1821, Αθήνα, Ωκεανίδα, 2013.

Αγγέλη, Μαρία Ν., «Ο Μαχαλάς (Φυτείες Ξηρομέρου) και η συμμετοχή του στην επανάσταση του 1821», WestMyLove, 12 Αυγούστου 2021.

Πνευματικά δικαιώματα

© 2026 Αναστασία Καρρά. Όλα τα δικαιώματα διατηρούνται.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί πνευματικό έργο της συγγραφέως. Επιτρέπεται η παράθεση σύντομων αποσπασμάτων για ερευνητικούς, εκπαιδευτικούς και μη εμπορικούς σκοπούς, με σαφή αναφορά στη συγγραφέα και στην παρούσα έκδοση. Η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή ολόκληρης της μελέτης ή εκτεταμένων τμημάτων της απαιτεί προηγούμενη άδεια της συγγραφέως.

Οι εικόνες και τα ιστορικά τεκμήρια που περιλαμβάνονται στη μελέτη προέρχονται από τις συλλογές και τις πηγές που αναγράφονται στις αντίστοιχες λεζάντες και υπόκεινται, όπου ισχύει, στους όρους χρήσης και στα δικαιώματα των φορέων που τα διαθέτουν.